

Каментары, крыніцы і літаратура

Уводзіны. Моц традыцыі

- ¹ Імя тваё «Белая Русь». Мн., 1991.
- ² У больш шырокім аспекте гісторыя назвы *Белая Русь* з'яўляецца прадметам даследавання такай спецыфічнай дысцыпліны, якую на Захадзе прынята называць «гісторыя ідэй» і якая займаеца праблемамі эвалюцыі ментальнасці, адлюстравання рэчаіснасці ў свядомасці людзей розных эпох і культур у форме пэўных вобразаў, паняццяў і тэрмінаў.
- ³ Ламанский В. «Белая Русь» // Живая старина. Вып. III. СПб., 1890 (1891); Потебня А. А. Этимологические заметки // Живая старина. Вып. III. СПб., 1890 (1891); Энциклопедический словарь. (Брокгауз и Ефрон). Т. 5. СПб., 1891. С. 173. (У апошнім артыкуле *Белай Руссю* лічыцца толькі Магілёўская і частка Віцебскай губ.). У tym жа 1891 г. з друку выйшла „Дудка беларуская“, у якой Ф. Багушэвіч даставаў назыву Беларусь да ўсёй тэрыторыі краіны ў яе тагачасных этнаграфічных межах.
- ⁴ Анучин Д. Н. Рельеф поверхности Европейской России в последовательном развитии о нем представлений // Анучин Д. Н., Борзов А. А. Рельеф Европейской части СССР. М., 1948.
- ⁵ Анучин Д. Н. Адольф Эрик Норденшельд // Землеведение. 1901, Кн. 3—4. С. 250—258.
- ⁶ Замысловский Е. Е. Описание Литвы, Самогитии, Руссии и Московии Себастиана Мюнстера // ЖМНП. Ч. ССХІ. СПб., 1880, № 9. С. 110; Пра Замыслоўскага гл.: Чарапіца В. Ягор Ягоравіч Замыслоўскі // БГЧ. 1996. № 2.
- ⁷ Грыцкевіч А. П. Белая Русь // Францыск Скарэна і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1988. С. 263; Юхо Я. А. Белая Русь // ЭГБ. Т. 1. Мн., 1993. Сс. 492—493; Чаквін І. У., Юхо Я. А. Белая Русь // Этнографія Беларусі: Энцыклапедыя. Мн., 1989. С. 77.
- ⁸ Гл., напрыклад: Киркор А. К. Белорусское Полесье // Живописная Россия. Репринтное воспроизведение изд. 1882 г. Мн., 1993. С. 249.
- ⁹ История БССР. Мн., 1961. С. 74; Белорусская ССР на международной арене. Под ред. К. В. Киселёва. Мн., 1961. Сс. 12—13; Белая Русь // СИЭ. Т. 2. М., 1962. С. 211.
- ¹⁰ Цітоў А. К. Гарадская геральдыка Беларусі. Мн., 1989. С. 35.
- ¹¹ Тарасаў К. Памяць пра легенды: постаці беларускай мінуўшчыны. С. 45; Zaprudnik J. Belarus at a Crossroads in History. Boulder—San Francisco—Oxford, 1993. Р. 2—3.
- ¹² Власт. Матэр্যялы для беларускага слоўніка // Крывіч. № 4, 1923; Vakar P. The name «White Russia». The American Slavic and East European Review. October, 1949. Vol. VIII. P. 204—205; Иванов Вяч. Цветовая символика в географических названиях в свете данных топологии (К названию Белоруссии) // Имя тваё «Белая Русь». С. 135.
- ¹³ Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв. М., 1963. С. 42; Трубачев О. Н. Ранние славянские

- этнонимы — свидетельства миграции славян // Вопросы языкоznания. 1974. № 6. С. 51; Агеева Р. А. Страны и народы: происхождение названий. М., 1990. С. 146, 150; Трубачоў А. Не ад белай адзежы і светлых вачэй // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 1. С. 8.
- ¹⁴ Mańczak W. Biał, Czarna i Czerwona Rus // International journal of Slavic linguistics and poetics. Vol. 19, 1975. P. 38—39.
- ¹⁵ Иванов Вяч. Цветовая символика в географических названиях в свете данных топологии (К названию Белоруссии) // Имя тваё «Белая Русь». С. 117—136.
- ¹⁶ Ильинский Г. К вопросу о происхождении названия «Белая Русь» // Slavia VI. Praha, 1927. S. 391—393.
- ¹⁷ Крапівін П. Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь» // Весці АН БССР. Сер. грамадскіх навук. 1956. № 3. С. 60—61.
- ¹⁸ Рогалеў А. Ля вытокаў Белай Русі // Имя тваё «Белая Русь». С. 159—160.
- ¹⁹ Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (в поисках истоков). Гомель, 1994. С. 92.
- ²⁰ Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. Нью—Джэрзі. 1978. С. 24—29.
- ²¹ Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (в поисках истоков). С. 87.
- ²² Насеўіч В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. Мн., 1993. С. 110.
- ²³ Рамсей Р. Открытия, которых никогда не было. М., 1982. С. 67—74.

1. «Тацішчаўскія звесткі» і праблема дакладнай атрыбуцыі

- ²⁴ Татищев В. Н. Введение к историческому и географическому описанию Великороссийской империи // Избранные труды по географии России. М., 1950. С. 145; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў // Имя тваё «Белая Русь». С. 14.
- ²⁵ Татищев В. Н. История Российской. Т. 2. 1963. С. 146, прим. 389, с. 265; Саганович Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь» // Старонкі гісторыі Беларусі. Мн., 1992. С. 64.
- ²⁶ Татищев В. Н. История Российской. Т. 4. 1964. С. 251.
- ²⁷ Татищев В. Н. Предложение о сочинении истории и географии российской // Избранные труды по географии России. С. 79.
- ²⁸ Татищев В. Н. О географии вообще и о русской // Избранные труды по географии России. С. 219; Татищев В. Н. История Российской. Т. 1. М.—Л., 1962. С. 355; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 14.
- ²⁹ Тарасаў К. Памяць пра легенды: постаці беларускай мінуўшчыны. С. 45—46.
- ³⁰ Татищев В. Н. История Российской. Т. 1. С. 433.
- ³¹ Тамсама. Т. 1. С. 287.
- ³² Тамсама. Т. 1. С. 355; Юхно Я. А. Белая Русь. С. 492—493; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 13; Юхно Я. Пра назыву «Беларусь» // Польмя. 1968. № 1. С. 179.

- ³³ Ильинский Г. К вопросу о происхождении названия «Белая Русь». С. 388.
- ³⁴ Гл. Максімовіч Р. Рэц.: Vakar P. The name «White Russia». The American Slavic and East European Review. October, 1949. Vol. VIII // Запісы БІНІМ. New York, 1954. № 2 (6). С. 117; Mańczak W. Biała, Czarna i Czerwona Ruś. Р. 31; Чаквін І. У., Юхно Я. А. Белая Русь. С. 77; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 63.
- ³⁵ Пештич С. Л. Русская историография XVIII в. Ч. I. Л., 1961. С. 245.
- ³⁶ Чаквін І. У., Юхно Я. А. Белая Русь. С. 77.
- ³⁷ Карамзін Н. М. История государства Российского. Кн. 1, Т. II. М., 1988. Прим. 262, стб. 109; Кучкін В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X—XIV вв. М., 1984. С. 8.
- ³⁸ Карамзін Н. М. История государства Российского. Кн. 2, Т. VI. М., 1989. Стб. 78, прим. 598.
- ³⁹ Чамярыцкі В., Жлутка А. Першая згадка пра Белую Русь — XIII ст.! // Адраджэнне. Гістарычны альманах. Mn., 1995. С. 145; Апісанне земляў (з Дублінскага рукапісу XIII ст.) // Спадчына. 1993. № 6. С. 68; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 64.
- ⁴⁰ Зімін А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой трети XVI в. М., 1988. С. 82.
- ⁴¹ Шахматов А. А. О так называемой Ростовской летописи. М., 1904. С. 9; Пештич С. Л. Русская историография XVIII в. Ч. I. С. 258.
- ⁴² Тамсама. С. 241.
- ⁴³ Козлов В. П. Тайны фальсификации. М., 1996. С. 23.
- ⁴⁴ Крапівін П. Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь». С. 65; Грыцкевіч А. П. Белая Русь. С. 263; Гісторыя Беларусі. Пад рэд. А. Г. Каҳаноўскага і інш. Mn., 1996.
- ⁴⁵ ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1843. С. 227; Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Т. 1. Mn., 1936. С. 52; БЭФ. Т. 1. Mn., 1959. С. 70; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 9. Ермалаеўскі спіс памылкова падае гэтыя падзеі пад 6813 (1305), а не 1325 г.
- ⁴⁶ ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1843. С. VII; Шахматов А. А. Обзорение русских летописных сводов XIV—XVI вв. М.—Л., 1938. С. 103; Лихачёв Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. М.—Л., 1947. С. 431.
- ⁴⁷ Сагановіч Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 67; Апісанне земляў. С. 68.
- ⁴⁸ Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. T. I. Warszawa, 1846. S. 378.
- ⁴⁹ Пештич С. Л. Русская историография XVIII в. Ч. I. С. 257—258.
- ⁵⁰ Можайко Н. С., Игнатенко А. П. Древнерусский язык. Mn., 1988. С. 24; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 67.
- ⁵¹ *Dicitur modo haec villa esse Borthniki in Russia Alba que dicitur occupata per dominum palatinum Polocensem. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezyi wileńskiej.* T. I. Kraków, 1948. S. 73.
- ⁵² Областной пинкос Баада главных еврейских общин Литвы. Т. 1. 1623—1664. СПб., 1909. С. 48—49.
- ⁵³ Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Т. 1. С. 381; Сагановіч Г. М.

Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 70.

2. *Incipiunt Russiae Albae*

⁵⁴ У 1981 г. *Descriptiones terrarum* была ўведзена ў абарот у Польшчы, у 1984 г. — у Літве, і толькі ў 1988 г. пра яе нарэшце даведаліся на Беларусі. Colker M. L. America rediscovered in thirteenth century? // Speculum. A journal of medieval studies. Cambridge. Vol. 54. No. 4. October 1979. P. 712—726; Górski K. Descriptiones terrarum. Nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII wieku // Zapiski historyczne. T. XLVI, z. 1. 1981. S. 7—16; Вячорка В. Што суседзі кажуць? // Крыніца. 1988. № 2; Апісанне земляў (з Дублінскага рукапісу XIII ст.) // Спадчына. 1993. № 6; Чамярыцкі В., Жлутка А. Першая згадка пра Белую Русь... С. 150; Чамярыцкі В. Дублінскі рукапіс // ЭГБ. Т. 3. Мн., 1996. С. 305.

⁵⁵ Górski K. Descriptiones terrarum. S. 12.

⁵⁶ Górski K. Henryk—Heidenreich, pierwszy biskup chelmiński // Studia nad historią dominikanów w Polsce. T. 1. Warszawa, 1978. S. 182.

⁵⁷ Характэрна, што асноўная ўвага адкрывальніка *Апісання земляў* М. Колкера была засяроджана зусім не на першай згадцы пра Белую Русь, а на магчымай інфармаванасці аўтара аб існаванні Амерыкі. Барталамей Англійскі таксама ведаў пра адкрыцці нарманаў у Паўночнай Амерыцы, бо згадваў у сваім творы Вінланд (*Vinlandia*). Вывучаючы лёс *Белай Русі*, можна правесці нямала паралеляў з гісторыяй адкрыцця Новага Свету і яго адлюстравання на геаграфічнай карце. Часта пра іх паведамляюць адны і тыя ж крыніцы. М. Вальдземолер, які першым змясціў на карце назыву Амерыка (1507 г.), быў аўтарам і многіх карт з выявай *Белай Русі*. Тоё ж можна сказаць і пра іншых географаў, імены якіх звязаныя з адкрыццём Амерыкі для свету — С. Кабота, Р. Торна і іншых. Канешне, гэта звычайнае супадзенне. Але калі б закінутаму краю на ўсходзе Еўропы даставалася хация б часцінка тae ўвагі навукоўцаў, якая ўдзялялася Новому Свету, наўрад цi загадка паходжання сучаснага імя нашай краіны пратрывала б да гэтых дзён.

⁵⁸ [Pruscia]... sic progreditur ad occidentem ad Carilos paganos, qui sunt regno contermini Nortmannorum. Dicti Carili sunt silvestres homines multum rudes... Ex hiis unus, audiens fratrem Vaislanum socium meum in Alba Ruscia predicarem, sollicitabat cum ut cum ipso intraret ad prefatos Carilos, asserens quod absque dubio deo uero eosdem acquireret per baptismum et pro uoto ibidem ecclesias fabricaret. Colker M. L. America rediscovered... P. 725; Апісанне земляў. С. 65; Górski K. Descriptiones terrarum. S. 10; Чамярыцкі В., Жлутка А. Першая згадка пра Белую Русь... С. 144.

⁵⁹ Апісанне земляў. С. 67; Чамярыцкі В. Дублінскі рукапіс // ЭГБ. Т. 3. С. 305.

⁶⁰ Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. М.—Л., 1938. Прим. 3. С. 248.

⁶¹ Рамм Б. Я. Папство и Русь в X—XV вв. М.—Л., 1959. С. 177.

⁶² Шаскольский И. П. Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII—XIII вв. Л., 1978. С. 208—209.

⁶³ У 968 г. у Магдэбургу было заснаванае арцыбіскупства, якому мусілі падпарадкоўвацца ўсе наваствораныя біскупствы на ўсход ад р. Лабы. Больш падрабязна пра гэта гл.: Жлутка А. Заходнія хрысціянства на Беларусі // Наша вера. 1998. № 1. С. 74.

⁶⁴ *Albania Asiae minori est provincia a colore populi tincta eo quod albo crine nascantur...* Бартоломей Англійскій. О свойствах вещей (*De proprietatibus rerum*) // Матузова В. И. Английские средневековые источники IX—XIII вв. М., 1979. С. 72, 80. На славутай сярэдневечнай карце свету з англійскага г. Херфорд албаны, паказаныя як народ Крайнай Пойначы, харектэрizuюцца наступным чынам: *Albani pupillam glaucam habent et plus nocte vident*. Гл. таксама заўгаду ⁷⁵.

⁶⁵ Перакладчык і каментатар Бэкана В. Матузава паслядоўна правіць у «Вялікім творы» «Албанію» на «Аланію». Гл.: Матузова В. Английские средневековые источники. Прим. 72, с. 227; прим. 86, с. 228. Але наўрад ці такая карэкцыя абгрунтаваная: калі мы маем справу з геаграфічнай наменклатурай вучоных сярэднявечча, іх тэрміны не заўжды можна адзначна сучаснікамі.

⁶⁶ Экон Р. Великое сочинение // Матузова В. Английские средневековые источники. С. 199, 213. Гэтым паселішчам магла быць хазарская крэпасць Саркел, пасля паходу Святаслава ў 965 г. руская Белая Вежа.

⁶⁷ Тамсама. С. 199, 212.

⁶⁸ Тамсама.

⁶⁹ Тамсама.

⁷⁰ Матузова В. Английские средневековые источники. прим. 65, с. 227; прим. 83, с. 228.

⁷¹ Экон Р. Великое сочинение. С. 199, 213. Што датычыць папярэдніка Бэкана, Адама Брэменскага, ён уважаў «русснаў» народам, блізкім да грэкаў, палічышы адноўкаласць канфесіі і блізкасць алфавітаў за прыкмету этнічнай роднаснасці.

⁷² Graesse J. G. Th. Orbis Latinus oder Verzeichniss der lateinischen Benennungen. Dresden, 1861. S. 7.

⁷³ Попов А. И. Названия народов СССР. Введение в этнонимику. Л., 1973. С. 136—137.

⁷⁴ Pritsak O. The Origin of Rus'. Vol. I. Old Scandinavian sources then the sagas. Cambridge, Mass., 1981. P. 523, 798.

⁷⁵ Schedel H. Liber Chronicarum. Nurembergiae, 1493. Secunda etas mundi. Folium XIV. *Albania a colore populi sic nominata eo quod albo crine nascent homines* — амаль даслоўнае супадзенне з Барталамеем — гл. заўв. ⁶⁴.

⁷⁶ «Следует обратить внимание на то, что господствующий тип белоруссов — крайние блондини с голубыми или светлосерыми глазами». Гл.: Карский Е. Белоруссы. Введение к изучению языка и народной словесности. Вільна, 1904. С. 117. Выказванне на гэты конт Тацішчава гл. заўв. ³¹.

⁷⁷ Томсон Дж. История древней географии. М., 1955. С. 356.

⁷⁸ *Ibi sunt etiam [in Ruzzia], qui dicuntur Alani vel Albani, qui lingua eorum Wizzi dicuntur, crudelissimi ambrones, cum canitie nascuntur; de quibus Solinus meminit. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum. Magistri Adam*

Bremensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum. Р. 248 (Lib. IV, cap. XIX); Тиандер К. Поездки скандинавов в Белое море. СПб., 1906. С. 47; Пименов В. В. Вепсы. Очерк этнической истории и генезис культуры. М.—Л., 1965. С. 27; Голубева Л. А. Весь и славяне на Белом озере. X—XIII вв. М., 1973. С. 5; Урбан П. Да пытаньня этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў. Мн., 1994. С. 80. Гай Юлій Солін — рымскі вучоны першай паловы III в., аўтар трактата *Collectanea rerum memorabilium* («Збор рэчаў, годных упамінання»); іншая назова гэтага твора — *De situ orbis. Аланаў змешвалі з албанамі яшчэ і ў XVI ст.* (напрыклад, Франчэска Т'епала — гл.: Аннинский С. А. Рассуждение о Московии Франческо Т'еполо // Исторический архив АН СССР. Т. III. М., 1940. С. 328, 346), што, магчыма, адыграла ролю ва ўзнікненні «трансрыфейскай» Белай Русі (гл. раздел 6).

⁷⁹ «Туркі» (*Turci*) Адама Брэмэнскага могуць адпавядадаць цюркскім народам, паколькі для яго Фінская затока і Азоўскае мора знаходзіліся зусім побач, калі не злучаліся. (Гл., напрыклад: Strumiński B. Linguistic Interrelations in Early Rus'. Northmenn, Finns, and East Slavs (Ninth to Eleventh Centuries). Rome, 1996. Р. 269). Такому тлумачэнню, як мы ўбачым ніжэй, не пярэчыць і схільнасць многіх пазнейшых аўтараў да лакалізацыі Белай Русі ў Паўночным Прычарнамор'і і Прыазоўі. Але, магчыма, Адам меў на ўвазе жыхароў ваколіц сучаснага г. Турку ў Фінляндый.

⁸⁰ *At vero a parte aquilonari revertentibus ad ostium Baltici freti, primi occurunt Nortmanni, deinde Sconia prominet regio Danorum, et supra eam tenso limite Gothi habitant usque ad Bircam. Postea longis terrarum spatiis regnant Sueones usque ad terram feminarum. Supra illas Wizzi, Mirri, Lami, Scuti et Turci habitare feruntur usque ad Ruzziam. In qua denuo finem habet ille sinus. Itaque latera illius ponti ab austro Selavi, ab aquilone Suedi possederunt. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum. Р. 242 (Lib. IV, cap. XIV).*

⁸¹ П. Урбан, абвяргаючы ідэнтычнасць «албанаў» і *весі*, бачыў у першых заходнеславянскіх племянях саюз вільцаў (люцічаў) (Урбан П. Да пытаньня этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў. С. 80). Але гэтыя «вільцы—славяне ці люцічы» (*Wilzi Sclavi vel Leuticii*) у Адама неаднаразова згадваюцца ў іншых месцах, калі ён пералічвае заходнеславянскія народы — *Wilzi, Leuticii, Pomerani, Polani*, у той час як *Wizzi* разам з іншымі прыбалтыйскімі народамі жылі *usque ad Ruzzia* Гл. Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum. Р. 75, 77, 79, 81, 165, 241, 245 etc.; Тиандер К. Поездки скандинавов в Белое море. С. 46. Зрэшты, раз—пораз Адам не вытрымлівае гэтага адрознення, ужываючы *Wilzi* і *Wizzi* як узаемазамяняльныя тэрміны.

⁸² Голубева Л. А. Весь и славяне... С. 5.

⁸³ Пименов В. В. Вепсы. С. 29—30; Голубева Л. А. Весь и славяне... С. 7.

⁸⁴ Рамм Б. Я. Папство и Русь в X—XV вв. С. 161—162.

⁸⁵ Тамсама. С. 157.

⁸⁶ Тамсама. С. 165—166.

- ⁸⁷ Дробинский А. И. Русь и Восточная Европа во французском средневековом эпосе // Исторические записки. Вып. 26. М., 1948. С. 98.
- ⁸⁸ Пименов В. В. Вепсы. С. 28.
- ⁸⁹ ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1908. Стб. 14; Шахматов А. А. Повесть временных лет. Т. 1. Пг., 1916. С. 19. На легендарнасць Сінёуса, як і яго ізборскага «брата» Трувора, паказвае магчымасца тлумачэння іх імёнаў са шведскас: *sine hus* (свой род) і *thru varing* (верная дружына).
- ⁹⁰ Шахматов А. А. Повесть временных лет. Т. 1. С. 19.
- ⁹¹ Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI—IX вв. // Древнерусское государство и его международное значение. М., 1965. С. 412; Ловмяньский Х. Русь и норманны. М., 1985. С. 105; Кирпичников А. Н., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Русь и варяги // Славяне и скандинавы. М., 1986. С. 206—207.
- ⁹² Хабургаев Г. А. Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. М., 1979. С. 212—226; Ловмяньский Х. Русь и норманны. С. 163—191; Кирпичников А. Н., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Русь и варяги. С. 202—203.
- ⁹³ Голубева Л. А. Весь и славяне... С. 57. Пазнейшыя Белавозера і Белазёрск знаходзіліся на паўднёвым беразе, чаму мы і не ўжываєм нідзе назыву «Белавозера», але: Белае возера.
- ⁹⁴ *tith haffdo the huxat ok vildo them sla
hwita tråsk er som eth haaf
swa som bokin sigher herr aff
rytzland ligger östan sunnan til
ok karela nordhan swa at sion them skil*
- Klemming G. E. Gamla eller Eriks-kronikan // Svenska medeltidens rimkroniker. Del. 1. Stockholm, 1865. S. 51 (радкі 1491—1495); Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX—XIV вв. (Материалы и исследования). М., 1978. С. 115, 120. Рыдзевская не выключала, что «Белае» — страчная цяпер старожытная карэльская назва Ладажскага возера. На яго заходнім беразе маюцца некалькі тапонімаў з карэла-финскай асновай *valkea* — белы. Але, з іншага боку, назва можа быць і ўказаннем на «вісаў» — венсаў.
- ⁹⁵ Мельникова Е. А. Древнескандинавские географические сочинения. М., 1986: Тексты, переводы, комментарий. С. 64, 65, 96, 146, 178.
- ⁹⁶ Тамсама. С. 178.
- ⁹⁷ Тамсама. С. 65, 96.
- ⁹⁸ Тамсама. С. 64; Pritsak O. The Origin of Rus'. Vol. I. P. 523.
- ⁹⁹ Мельникова Е. А. Древнескандинавские географические сочинения. С. 79.
- ¹⁰⁰ Тиандер К. Поездки скандинавов в Белое море. СПб., 1906. С. 34; Strumiński B. Linguistic Interrelations in Early Rus'. P. 268.
- ¹⁰¹ Голубева Л. А. Весь и славяне... С. 11.
- ¹⁰² Тиандер К. Поездки скандинавов в Белое море. С. 48.
- ¹⁰³ Глазырина Г. В. *Alaborg* «Саги о Хальвдане, сыне Эйнстейна» // Древнейшие государства на территории СССР. 1983. М., 1984. С. 201, 206, 207; Кирпичников А. Н., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Русь и варяги. С. 197.

- ¹⁰⁴ The north-sheets of the map of Europe by Fr. Camocio, 1579 // *Imago Mundi*. VIII. Stockholm, 1951.
- ¹⁰⁵ З Арсай часта звязаюць назыву старажытнага Сарскага гарадзішча ля Раства. Першымі насельнікамі Раства былі не вепсы, а іншы фінскі народ — мера (іх згадвае і Адам Брэмэнскі), але вікінгі і іх маглі называлі *Wizzi*.
- ¹⁰⁶ Nordenskjold A. E. *Periplus. An essay on the early history of charts and sailing-directions*. Stockholm, 1897. Р. 17; Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. Пг., 1923. С. 75; Bagrow L. *A history of the cartography of Russia up to 1600*. V. 1. Wolfe Island, 1975. Fig. 8.
- ¹⁰⁷ Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 78; Славянски ръкописи, документи и карти за Българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и секретния архив на Ватикана (IX—XVII век). София, 1978. № 24, табл. LVII. У канцы XVIII ст. планісфера належала кардыналу Стэфанду Борджа (цяпер захоўваецца у *Bibliotheca Apostolica Vaticana*).
- ¹⁰⁸ Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. М., 1992. С. 130. Аднак наўрад ці справядліва будзе аднесці гэтую заўвагу толькі да чалавека сярэднявечча. «Чалавек не ў стане разумець нічога без дапамогі вобразу (*phantasmata*); вобраз ёсць падабенства цялеснай речы; інтэлект судадносіцца з усеагульным, якое здабываецца з адзінкавых рэчаў» — гэтае выказванне Тамаша Аквінскага трэба прызнаць універсальным. Яно тычыцца свядомасці чалавека ўвогуле, незалежна ад таго, да якіх эпохі і культуры ён належыць. Месца *Белай Русі* як ментальнаага вобраза ў сістэме геаграфічных уяўленняў чалавека Сярэднявечча і Новага Часу, у гістарычнай перспектыве, і з'яўляецца прадметам даследавання гэтай кнігі.
- ¹⁰⁹ Ельницкий Л. А. Знания древних о северных странах. М., 1961. С. 60.
- ¹¹⁰ Гл., напрыклад: *Cellarius Christophorus. Notitiae Orbis Antiquus*. Lipsiae, 1706. Р. 370—374.
- ¹¹¹ Graesse J. G. Th. *Orbis Latinus*. S. 7, 171.

3. *Weizzen Reuzzen* крывацкіх «рэйзаў»

¹¹²

*Dar nach gen Weizzen Reuzzen
Fur Eysenburk für der gehewer
Da ein grozze schumphetewer
Geschach...*

Von hern Friedreichen dem Chreuzzpekch // Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. Hrsg. von Alois Prümisser. Wien, 1827. S. 46; Scriptores Rerum Prussicarum. Leipzig, 1863. II, s. 148—149; Ламанский В. «Белая Русь». С. 247; Карский Е. Белоруссы. Введение к изучению... С. 115. ¹¹³ Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert.. Anmerk. XIV. S. 254.

¹¹⁴ Псковские летописи. Вып. 1. М.—Л., 1941. С. 20—21; Вып. 2. М.—Л., 1955. С. 98—99.

¹¹⁵ Яшчэ адной асобай, якая магла «прыцягваць» назуву *Белая Русь* на тэрыторыю сучаснай Беларусі, быў пінскі, полацкі і наўгародскі князь Нарымонт. Гл. пра яго: Krupa K. Książeta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r. // KN. R. C. 1993. № 1. Праўда, у такай кантамінацыі можна хутчэй западозрыць сучаснікаў Зухенвірта, чым яго самога: ханя ў 1377 г. ён разам з аўстрыйскім герцагам Альбрэхтам III браў удзел у крыжацкіх «рэйзах» на ВКЛ, але пра *Белую Русь* нічога не гаворыцца ў яго вершы, прысвечаным Альбрэхту III, дзе асвятляеца і выпраўляецца 1377 г. — а яна ж дасыгнула полацкага фарпоста Друї. Гл. Peter Suchenwirt. Von Herzog Albrechts Ritterschaft // Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. S. 11—13.

¹¹⁶ ЭГБ. Т. 2. Мн., 1994. С. 186.

¹¹⁷ *Eysenwurch di guten stat in Weizzen Reuzzen*. Peter Suchenwirt. Von hern Hansen dem Trawner // Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. S. 59; Scriptores Rerum Prussicarum. Leipzig, 1863. II, s. 152; Ламанский В. «Белая Русь». С. 248.

¹¹⁸ *Di Weizzen Reuzzen heten mut*

Tze reisen auf di christen

Peter Suchenwirt. Von hern Hansen dem Trawner. S. 59; Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von «Riuzen» in der deutschen Literatur des Mittelalters // Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.—17. Jahrhundert. Hrsg. von M. Keller. München, 1988. S. 104.

¹¹⁹ ПСРЛ, Т. 28. М.—Л., 1963. С. 259; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen in einer Deutschen Chronik des 15. Jahrhunderts // Forschungen zur Osteuropaischen Geschichte. В. 27. Berlin, 1980. S. 302. Як заўважыў В. Янін, у Наўгародскай рэспубліцы традыцыяна суіснавалі дзве сістэмы «кармлення» — літоўская (служылым князям з ВКЛ звычайна выдзяляліся Ладага, Арэшак, Карэла, Капор'е) і маскоўская, куды запрашаліся служылыя князі з тэрыторый, падкантрольных Маскве (звычайна з Белага возера ці Раствора). Гл.: Янін В. Л. Новгородская феодальная вотчина (историко-генеалогическое исследование). М., 1981. С. 221.

¹²⁰ Item so haben der von Polan und herczog Witawt mit den von Pleschkow und den weisen Reusen sich voreinet. Prochaska A. Codex epistolaris Vitoldi. Cracoviae, 1882. S. 245; Ламанский В. «Белая Русь». С. 247; Карский Е. Белоруссы. Введение к изучению... С. 115; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 67.

¹²¹ wi sich herczog Witawt mit den Pleskouwern und den Grossen Nougardern und der ganzen Russchen czungen voreineget hat... her welle mit den Wissen Russen kriegen. Prochaska A. Codex epistolaris Vitoldi. DXLIII, s. 262; Ламанский В. «Белая Русь». С. 247; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 67. Мы здаемся, дзеля недаступнасці арыгіналу документа, на даціроўку Прахаскі (травень 1413 г.). В. Чаропка (Чаропка В. Імя ў летапісе. Мн., 1994. С. 394) адносіць гэты документ да 1414 г., калі гросмайстрам быў ужо Міхаэль Кюхмайстар.

¹²² Ламанский В. «Белая Русь». С. 245; Карский Е. Белоруссы. Введение к изучению... С. 115; Ильинский Г. К вопросу о происхождении названия

- «Белая Русь». С. 389; Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. Мин., 1990. С. 15; Саганович Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 66.
- ¹²³ *Anno itaque eodem videlicet MCCCLXXXII Jagiello filius olim Olgerdi major princeps Litwanorum, qui ante annum et citra per Keystutum patrum suum cum matre fuerat captivitus, et in quodam castro Albae Russiae, Poloczk dicto, vinculis mancipatus, circa festum Pentecostes captivitatem evadens cepit castrum cum favore procerum Litwaniae Wilno dictum.* — Kronika Jana z Czarnkowa (Joannis de Czarnkow. Chronicon Polonorum). Oprac. J. Szlachtowski // МРН. Т. II. 1872. Р. 719.
- ¹²⁴ Пануцэвіч В. З гісторыі Беларусі, або Крывічыны—Літвы. Т. I. Назовы й археалёгія. Chicago, 1965. С. 125, 135; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 28.
- ¹²⁵ Kronika Jana z Czarnkowa. Р. 605—615. Больш падрабязна дацроўка розных спіаў Хронікі разглядалася польскай даследчыцай Брыгідай Кюрбісувай: Kürbisówna B. Studia nad Kroniką wielkopolską. Poznań, 1952. S. 21—59; Яе ж: Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV w. Warszawa, 1959. S. 20—42.
- ¹²⁶ Ламанский В. «Белая Русь». С. 245.
- ¹²⁷ Доўнар—Запольскі М. В. Гісторыя Беларусі. Мин., 1994. С. 19—20.
- ¹²⁸ О России в царствование Алексия Михайловича. Соч. Григория Котошина. Изд. 3. СПб, 1884. С. 141.
- ¹²⁹ Урбан П. У съявіле гістарычных фактаў. Мюнхен—Нью—Ёрк, 1972. С. 65.
- ¹³⁰ Брага С. Да справы паходжання назову «Белая Русь». С. 252.
- ¹³¹ Саганович Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 71
- ¹³² Максімовіч Р. Рэц.: Vakar P. The name «White Russia». С. 118; Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. London, 1971. Р. 11.
- ¹³³ Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 27.
- ¹³⁴ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь // ВИ. 1947. № 7. С. 34.
- ¹³⁵ Юхо Я. Пра назову «Беларусь». С. 180.
- ¹³⁶ Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (в поисках истоков). С. 92—93.
- ¹³⁷ Емельянов. Путешествия Гильбера де—Ланноа в восточные земли Европы в 1413—1414 и 1421 годах // Известия Киевского университета. 1873. № 8. С. 24; Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 33—34.
- ¹³⁸ Карамзин Н. М. История государства Российского. Кн. 2, Т. V. Стб. 216; Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 33.
- ¹³⁹ Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо—Восточной Руси в X—XIV вв. М., 1984. С. 3, 8—32 і інш.
- ¹⁴⁰ Емельянов. Путешествия Гильбера де—Ланноа. С. 24.
- ¹⁴¹ Adelung F. Die ältesten ausländischen Karten von Russland. St. Pet., 1840. S. 15; Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 76; Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 34; Bagrow L. A history of the cartography of Russia up to 1600. V. 1. Fig. 9.
- ¹⁴² Пануцэвіч В. З гісторыі Беларусі, або Крывічыны—Літвы. Т. I. С. 125; Урбан П. У съявіле гістарычных фактаў. С. 65; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 28.

¹⁴³ *Och zugend in, bottschaft von hertzog Wytolden von Lütow, von herr Dyspotten hertzogen zu Ratzen, von dem Damenmür uß der großen und klainen Walachy, von den zwain küngen uß Türggen, von dem hertzogen uß wißen Russen, die all zugend in, mit CLXXX pfärden, in Hansen Richen [hus] an sant Pauls gassen.* Ulrichs von Richental Chronik des Constanzer Concils 1414 bis 1418. Herausgegeben von M. R. Buck. Tübingen, 1882. S. 47; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 304. Аўтар вырашает шчырую ўдзячнасць сп-ні Моніцы Банькоўскі—Цюліг з Zentralbibliothek Zürich (Швайцарыя) за дапамогу ў азнямленні з тэкстам Хронікі.

¹⁴⁴ *Darnach am samsstag, der was an dem xviiii tag des monats February, do rait in der hochwirdig herr, herr Jerg ertzbischoff zu Kyvionensis, usser dem land zu wißen Rußen, zu Schmolentzgi.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 136.

¹⁴⁵ Лануа сваё другое падарожжа па землях ВКЛ, з якога паходзяць і яго звесткі пра Турцыю, здзейніў у 1421 г. Запісы Рыхенталя зробленыя, відаць, неўзабаве пасля гэтага, недзе ў канцы 1420-х г.

¹⁴⁶ *Europa ist das land, da wir inn sind und vahet an, an den wißen Rußen zu Schmolentzgi und heruß an die rechten Türggy ze Lannouw, das hertzogtum ze Littow, Poland, Schlavoni, Unger, Moravi, Bohemi, das römsch rich.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 159; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 303.

¹⁴⁷ Летапісы адзначаюць, што ў абрэнні Цамблака бразіл ўздел 6 ці, хутчэй, 8 епіскапаў.

¹⁴⁸ *Item magnus dominus Georgius Archiepiscopus Cunionensis. Et conjacet domino duci Witoldo de Littow. Et respicit ad Thurcos. Ibi ipsi habet tres episcopos et ab altera parte tendit ad Russiam Albam.* — Ulrichs von Richental Chronik. S. 171; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 303.

¹⁴⁹ Найбольш звестак пра Белую Русь утрымліваецца ў самым старжытынм рукапісе Хронікі — Ойлендорфскім кодэксе 1438—1450 г. Гл. Бегунов Ю. К. Раннее немецкое известие о Золотой бабе // Известия Сибирского отделения АН СССР. Сер. общественных наук. № 11, вып. 3. С. 123; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 303.

¹⁵⁰ Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Мн., 1991. С. 18.

¹⁵¹ *Der hertzog uß Schmolentzgi, der hertzog uß roten Russen und sust mere dann iii hundert irs glouben.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 139.

¹⁵² *Der hertzog Fedur von Schmolentzgi in roten Reussen.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 207; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 303—304.

¹⁵³ *Hertzog Fedür von wißen Rüßen und herr zu Schmolenzgi.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 191; Ulrich Richental. Das Konzil zu Konstanz. Faksimileausgabe. Starnberg—Konstanz—Stuttgart, 1964.

¹⁵⁴ *Germanici. Das sind tütsche lüt, darinn gehöret das römischt rich, das köngrich Behan, das köngrich von Unger, das köngrich von Bolan, Lütower land, das ruschiss land, recht Russen, rot Russen, wiss Russen; das land und statt gross Noffagrott, was da cristian ist.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 50—51; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 303. (Польща і ВКЛ паводле тагачаснай класіфікацыі адносіліся да адной з чатырох каталіцкіх «нацый» — германскай).

- ¹⁵⁵ *Hertzog Paulus von rechten Rußen, ist under hertzog Witolten.* Ulrichs von Richental Chronik. S. 207; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 303—304.
- ¹⁵⁶ Piekosiński F. Gości polscy na soborze Konstancyjskim // Rozprawy Akademii umiejetności. Wydział historyczno-filozoficzny. Ser. II, T. 12 (37). Kraków, 1899. S. 136.
- ¹⁵⁷ Keller M. Perspektiven: Vorstellungen von «Riuzen» in der deutschen Literatur des Mittelalters. S. 100—101.
- ¹⁵⁸ Piekosiński F. Gości polscy na soborze Konstancyjskim. S. 158. Легенда пра ідал «Залатой Бабы» была ў XV—XVI ст. досыць распаўсюджанай у Еўропе — гл., напрыклад: Бегунов Ю. К. Раннее немецкое известие о Золотой бабе. С. 123, і часта звязвалася менавіта з Белай Руссю.
- ¹⁵⁹ Ulrichs von Richental Chronik. S. 209; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 304.
- ¹⁶⁰ Бэлы А. Пад крыжом Св. Георгія // Падарожнік. 1996, № 2. С. 13.
- ¹⁶¹ *Von Polan manig herzog vest
Von Littaw herzog Schwitrigal
Was auch da an der fürsten zal,
von wissen Russen ain herzog,
Mehr ain furst herzog von Ostrog*
- Prischuch Th. Des consilis grundveste // Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 6. Jahrhundert. Bd. 1. Leipzig, 1865. S. 243 (радкі 896—900); Thomas Prischuch von Augsburg Ticht von Kostenz // Fontes rerum Austriacarum (Österreichische Geschichts-Quellen. Bd. VI. Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. Th. 2. Wien, 1865 (радкі 900—904); Caro J. Geschichte Polens. Th. 3. 1386—1430. Gotha, 1869. S. 447. Таксама шчырая падзяка сп-ні Банькоўскай—Цюліг.
- ¹⁶² Свідрыгайла праста не паспей бы з'явіцца ў Канстантыны да закрыцця сабора, якое адбылося 22 красавіка 1418 г. (Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Warszawa, 1934. S. 46—47). Уцёкі ж Свідрыгайлы з Крамянецкага замку адбыліся на Вялікідзень 1418 г., як сведчыць ліст рагненскага комутара вялікаму маршалку Ордэна ад 23 красавіка. У наступныя месяцы Свідрыгайла ўвесе час знаходзіўся ля літоўскіх межаў — у Венгрыйі, дзе ўлада належала Сігізмунду, ці ў Малдове або ў тых раёнах ВКЛ, дзе яму ахвотна давалі прытулак апазіцыйныя Вітаўту калы (Коцебу А. Свідрыгайло, великий князь літоўскій. СПб., 1835. С. 67—69).
- ¹⁶³ Prischuch // Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 26. Berlin, 1970. S. 600—601.
- ¹⁶⁴ Нямецкія каментары паэмы Прыйсшуха чамусьці бачаць у «герцагу Белай Русі» Жыгімonta Карыбутавіча, будучага героя гусіцкіх войн, на-месніка Вітаўта ў Чххі. Гл. Prischuch Th. Des consilis grundveste. S. 243; Caro J. Geschichte Polens. Th. 3. S. 447. Але ніхто не прывёў доказаў прысутнасці Жыгімonta на саборы. Пра гэта нічога не паведамляеца і ў спецыяльнай манографіі, прысвечанай жыццю і дзеянасці гэтага князя — гл. Grygiel J. Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza // Prace komisji historycznej. Nr. 52. Wrocław etc., 1988. S. 37.

¹⁶⁵ HRM. V. I. Petropoli, 1841. №№ 119, 120; Theiner A. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae. T. 2. Romae, 1861. P. 20—22; Рамм Б. Я. Папство и Русь в X—XV вв. С. 219—220; Пануцэвіч В. З гісторыі Беларусі, або Крывіччыны—Літвы. Т. I. С. 125.

¹⁶⁶ Cosmographey oder beschreibung aller Laender, Herrschaften, fürnemsten Stetten... Beschriften durch Sebastianum Munsterum... Basel, 1550. Das vierdt Buch. Р. xxvii.

¹⁶⁷ Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. М.—Л., 1936. С. 106, 183.

¹⁶⁸ «Князі Белай Русі» загадаўца М. Стрыйкоўскім сярод гасцей Вітаўта на Луцкім з'ездзе (заўв. ⁴⁶³).

4. Памылка Карамзіна

¹⁶⁹ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 34.

¹⁷⁰ Повесть Симеона Сузdalского об Осъмом (Флорентийском) соборе // Павлов А. С. Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. СПб, 1878. С. 344—359.

¹⁷¹ Бородзін А. Симеон, іеромонах Сузdalский // РБС. (Сабанеев—Смыслов). СПб., 1904. С. 456—457; Казакова Н. А. Первоначальная редакция «Хождения на Флорентийский собор» // Труды отдела древнерусской литературы. Т. 25. М.—Л., 1970. С. 61.

¹⁷² Мошинская Н. В. Литературная история «Повести об Осъмом Ферраро-Флорентийском соборе» Симеона Сузdalского // Вопросы русской литературы. М., 1971. С. 60; Казакова Н. А. Западная Европа в русской письменности XV—XVI вв. Л., 1980. С. 9—12.

¹⁷³ Казакова Н. А. Первоначальная редакция «Хождения на Флорентийский собор» // Труды отдела древнерусской литературы. С. 62.

¹⁷⁴ Шпаков А. Я. Государство и церкви в их взаимных отношениях в Московском государстве от Флорентийской унии до учреждения патриаршества. Ч. 1. Княжение Василия Темного. Киев, 1904. С. 58; Лурье Я. С. Общерусские летописи XIV—XV вв. Л., 1976. С. 139. Тэкст «Слова на латыню» гл.: Слово избранное от святых писаний еже на латыню // Попов А. Н. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян. М., 1875. С. 360—395.

¹⁷⁵ І ў самастойнай, і ў летапіснай рэдакцыі «Слова...» яны гучаць практычна аднолькава. ПСРЛ. Т. 25. М.—Л., 1949. С. 254 (Маскоўскі летапісны звод 1479 г.); Слово избранное от святых писаний еже на латыню. С. 364.

¹⁷⁶ Урбан П. У съявіле гістарычных фактаў. С. 65; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 27.

¹⁷⁷ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 34.

¹⁷⁸ У сахараўскай рэдакцыі «Хаджэння на Фларэнтыскі сабор» чытаецца: «...восточни земли суть Рустии, и больше есть Православие и высшее христианство Белыя Русии, в них же есть государь великий, и брат мой Василий Васильевич, ему же восточни цари прислушаютъ, и великие князи со землями служить ему...». Гл.: Путешествие Симеона Сузdalского в Италию // Сахаров И. П. Сказания русского народа. Т. 2. СПб., 1849. Кн. 8, с. 85.

- ¹⁷⁹ Лурье Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV — начала XVI в. М.—Л., 1960. С. 368—370; Мошинская Н. В. Литературная история «Повести об Осьмом Ферраро—Флорентийском соборе» Симеона Сузdalского. С. 59.
- ¹⁸⁰ Лурье Я. С. Общерусские летописи XIV—XV вв. С. 228, 232.
- ¹⁸¹ ПСРЛ. Т. 6. СПб., 1853. С. 153; ПСРЛ. Т. 20. Ч. 1. СПб, 1910. С. 242. У зводзе 1518 г. падрабязнае апавяданне пра Фларэнтыскі сабор адсутнічае — Гл. ПСРЛ. Т. 28. М.—Л., 1963. С. 268.
- ¹⁸² Лурье Я. С. Общерусские летописи XIV—XV вв. С. 155.
- ¹⁸³ Шахматов А. А. О так называемой Ростовской летописи. С. 9.
- ¹⁸⁴ Лурье Я. С. Общерусские летописи XIV—XV вв. С. 223, 234 і інш.
- ¹⁸⁵ На самай справе паўгадавы перапынак у дзейнасці сабора быў выкліканаі байкотам з боку большасці єўрапейскіх манархаў, якія не прызнавалі Яўгена IV сапраўдным папам: мітр. Макарый [Булгаков]. История русской церкви. Т. V, кн. II. История русской церкви в период монгольский. СПб., 1866. С. 348—349.
- ¹⁸⁶ Зимин А. А. Витязь на распутье. М., 1991. С. 83—84.
- ¹⁸⁷ Зимин А. А. Витязь на распутье. С. 87.
- ¹⁸⁸ Делекторский Ф. Обзор древнерусских сказаний о Флорентийской унии // ЖМНП. 1895, № 7. С. 143; Vakar N. The name «White Russia». Р. 202.
- ¹⁸⁹ Аднаа заслугоўвае ўвагі і меркаванне В. Астроўскага (гл. заўв. ²⁹⁷). Каменіруючы, напрыклад, надпіс *Russia Alba sive Moscovia* на карце 1507 г. Марка Беневентана — Бернарда Вапоўскага, ён расшыфроўвае яго як «грэчаскае праваслаўе ці Масковія». Такі пункт гледжання можа быць пашверджаны і картамі з папулярнай энцыклапедыі *Margaritha philosophica*, на якіх надпіс *Russia Alba* мае тлумачэнне: *Sunt cristiani scismatici* («ёсць хрысціянамі—схізматыкамі») (гл. заўв. ²⁸⁹). Таму нельга цалкам выключыць того, што, прынамсі, некаторыя ўдзельнікі сабору маглі ўжываць назыву *Russia Alba* ў дачыненні да праваслаўнага насельніцтва «Русі увогуле», у даволі малаакрэсленых межах.
- ¹⁹⁰ Цыт. паводле: Клюг Э. Княжество Тверское (1247—1485 г.) Тверь, 1994. С. 19.
- ¹⁹¹ Kresten O. Eine Sammlung von Konzilsakten aus dem Besitze des Kardinals Isidoros von Kiev // Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 123. Band. Wien, 1976.
- ¹⁹² Попов А. Н. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян. С. 359; Павлов А. С. Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. СПб, 1878. С. 100.
- ¹⁹³ Делекторский Ф. Обзор древнерусских сказаний о Флорентийской унии. С. 145; Мошинская Н. В. Литературная история «Повести об Осьмом Ферраро—Флорентийском соборе» Симеона Сузdalского. С. 56.
- ¹⁹⁴ Павлов А. С. Критические опыты... С. 108.
- ¹⁹⁵ ПСРЛ. Т. 20. Ч. 1. С. 282—285; Борисов Н. С. Русская церковь в политической борьбе XIV—XV вв. М., 1986. С. 164.
- ¹⁹⁶ Борисов Н. С. Русская церковь в политической борьбе XIV—XV вв. С. 165.

- ¹⁹⁷ Павлов А. С. Критические опыты... С. 99—102.
- ¹⁹⁸ Яблонский В. Пахомий Серб и его агиографические писания. СПб., 1908. С. 13.
- ¹⁹⁹ Шахматов А. А. Пахомий Логофет и Хронограф // ЖМНП. 1899, № 1.
- ²⁰⁰ Карамзин Н. М. История государства Российского. Кн. 2, Т. VI. С. 217; Юхно Я. Пра назыву «Беларусь». С. 179; Юхно Я. А. Белая Русь. С. 493.
- ²⁰¹ Янчук Н. А. Этнографический очерк Белоруссии // Курс Белоруссоведения. М., 1918—1920. С. 152; Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. 18; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 27; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 68; Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (в поисках истоков). С. 82.
- ²⁰² Крапівін П. Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь». С. 65.
- ²⁰³ Грыцкевіч А. П. Белая Русь. С. 263.
- ²⁰⁴ ПДС. Т. 1. СПб., 1851. сс. 97, 113, 119, 137 і інш.
- ²⁰⁵ Карамзин Н. М. История государства Российского. Кн. 2, Т. VI. Прим. 396, стб. 58.
- ²⁰⁶ Донесение Иоанна Фабра его высочеству Фердинанду // Отечественные записки. Ч. XXV. № 70. С. 296; Герберштейн С. Записки о московитских делах. СПб., 1909. С. 25; Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV — начала XVI в. М., 1980. С. 214; Герберштейн С. Записки о Московии. М., 1988. С. 75. Гл. таксама: [Григорович И. И.] Переписка пап с российскими государями в XVI в. СПб., 1834; Посольство от Василия Иоанновича, великого князя московского, к папе Клименту VII // [Семёнов В.] Библиотека иностранных писателей о России. Т. 1. СПб., 1836; Казакова Н. А. Грамота Ивана III папе Александру VI // АЕ за 1973 г. М., 1974. С. 26—28; Глушакова Ю. П. Неопубликованные русские грамоты из Ватиканского архива // ВИ. 1974. № 6.
- ²⁰⁷ Пануцэвіч В. З гісторыі Беларусі, або Крывічыны—Літвы. Т. I. С. 127; Урбан П. У съятле гістарычных фактаў. С. 65; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 27; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 68; Чаропка В. Гісторыя нашага імя. Мн., 1995. С. 60. Хутчэй за ўсё, гэтую «качку» запусцілі эмігранцкія гісторыкі Урбан і Пануцэвіч.
- ²⁰⁸ Theiner A. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. Т. 2. Р. 167.
- ²⁰⁹ Карамзин Н. М. История государства Российского. Кн. 2, Т. VI. Стб. 40; прим. 88, стб. 22; Ламанский В. «Белая Русь». С. 247; Янчук Н. А. Этнографический очерк Белоруссии. С. 152.
- ²¹⁰ Апісанне земляў. С. 68; Чамярыцкі В., Жлутка А. Першая згадка пра Белую Русь... С. 146.
- ²¹¹ *magno Sexto Pontifici Romano institutori Ioannes dux Albae Russiae percussa manu fronte reverentissim exhidet.* Пирлинг П. Россия и Восток. СПб., 1892. С. 49; Пирлинг П. Россия и папский престол. Кн. 1. Русские и Флорентийский собор. М., 1912. С. 181—182; Грушевський М. С. Велика, Мала і Біла Русь // Український історичний журнал. 1991. № 2. С. 85.

²¹² У рускіх летапісах зафіксаваны казус, звязаны з гэтай граматай. У Маскве досьць хутка даведаліся пра смерць папярэдняга папы, Паўла II (28.07.1471), але памылкова лічылі, што імя яго пераемніка Каліст, да яко-га і адрасавалася грамата. Даведаўшыся на шляху ў Рым пра сапраўднае імя новага папы — Сікст — паслы былі вымушаны падчышчаць грамату. Гл. ПСРЛ. Т. 25. С. 293; Т. 26. М.—Л., 1959. С. 244; Т. 28. М.—Л., 1963. С. 130. Але наўрад ці разам з гэтым янымаглі дазволіць сабе «падпраўленне» тытула вялікага князя, нават калі б гэта магло палепшыць яго імідж у ўсходніх краінах — за такую вольнасць у Маскве можна было жорстка паплаціцца.

²¹³ *ein mechtiger herzog in weissen Reussen hinter Negarten*, паводле Нюрнбергскай Хронікі — гл. Die Chroniken der Fränkischen Städte. Nürnberg. Bd. IV. Leipzig, 1872. S. 330—331; *ein herzog in weissen Reussen* — Bd. V. Leipzig, 1874. S. 468; Пирлинг О. Россия и папский престол. Кн. 1. С. 204.

²¹⁴ Бантыш-Каменский Н. Н. Обзор внешних сношений России (по 1800 г.). Ч. II (Германия и Италия). М., 1896. С. 233; Глушакова Ю. П. Неопубликованные русские грамоты из Ватиканского архива. С. 128—129.

²¹⁵ Каштанов С. М. Социально-политическая история России XV—первой половины XVI в. М., 1967. С. 123.

²¹⁶ Казакова Н. А. Русско-ганзейский договор 1514 г. // Вопросы историографии и источниковедения истории СССР (Труды ЛОИИ АН СССР. Вып. 5.) М., 1963. С. 581; Юзефович Л. Как в посольских обычаях ведется. М., 1988. С. 35.

²¹⁷ *Югорское от Великой Руси завоевано, Пермия, Вятское; сии все три великим князем Васильем II Белой Руси приобщены, и граница на восток до гор Поясных распространена*. Татищев В. Н. Россия или как ныне зовут Россия // Избранные труды по географии России. С. 111.

²¹⁸ MHSM. Р. 310—311.

²¹⁹ Тамсама. Р. 537.

²²⁰ О России в царствование Алексия Михайловича. С. 141.

²²¹ Лебедев Д. М. Очерки по истории географии в России XV и XVI вв. М., 1956. С. 135; Зимин А. А. Витязь на распутье. С. 87.

²²² Путешествие Амвросия Контарини // [Семёнов В.] Библиотека иностранных писателей о России. Т. 1. С. 104, 176; Барбаро и Контарини о России. Л., 1971. С. 202, 226, 238.

²²³ *Hypatis in palude Leucoscytharum ortus, miscetur Boristheni*. Забугин В. Юлий Помпоний Лэт. Критическое исследование. СПб., 1914. С. 80—81, 211.

²²⁴ Забугин В. Юлий Помпоний Лэт. С. 209. Несумненна, рэмынісценцыя з Герадота. Гл.: Геродот. История в девяти книгах. Перевод и примечания Г. А. Стратановского. М., 1993. IV, 24 (с. 193).

²²⁵ Забугин В. Юлий Помпоний Лэт. С. 78, 209.

²²⁶ Геродот. История в девяти книгах. IV, 52 (с. 200).

²²⁷ Цыт. паводле: Алексеев М. П. Сибирь в известиях западноевропейских путешественников и писателей. Введение, тесты и комментарий. Т. I. XIII—XVII вв. Иркутск, 1932. С. 63.

- ²²⁸ Мигель де Сервантес Сааведра. Хитроумный идалго Дон Кихот Ламанчский. Ч. I. М., 1989. С. 316.
- ²²⁹ Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия. М., 1975. С. 34—35.
- ²³⁰ АрЮЗР. Ч. I, Т. VII. Киев, 1887. С. 199—231; митр. Макарий [Булгаков]. История русской церкви. Т. IX, кн. IV. История западно-русской или литовской митрополии. СПб., 1900. С. 43—58.
- ²³¹ АрЮЗР. Ч. I, Т. VII. С. 199.
- ²³² Гл. таксама заўв.³⁵³.
- ²³³ Завітневіч В. З. Палинодия Захарии Копыстенского и её место в истории Западно-Русской полемики 16 и 17 вв. Варшава, 1883. С. 156, 188—195; митр. Макарий [Булгаков]. История русской церкви. Т. IX, кн. IV. С. 45; Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. С. 118.
- ²³⁴ АЗР. Т. 4. СПб, 1851. С. 251; Карский Е. Ф. Белорусы. Т. III, Ч. 2. Старая западно-русская письменность. Pg., 1921. С. 202; Пануцэвіч В. З гісторыі Беларусі, або Крывічыны—Літвы. Т. I. С. 126—127; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 28. Сучасныя расейскія гісторыкі таксама схільныя лічыць грамату аўтэнтычнай, адзначаючы, зрешты, яе рэдагаванне Пацеем. Гл.: Русский феодальный архив XIV — первой трети XVI в. Ч. 5. М., 1992. С. 951, 1064.
- ²³⁵ Да такой жа высновы схіляўся польскі даследчык гісторыі праваслаўнай царквы К. Хадыніцкі. Гл. Chodynicki K. Kościół prawosławny... S. 66.

5. „Белый царь всеа Руси“

- ²³⁶ Грушевський М. С. Велика, Мала і Біла Русь. С. 85.
- ²³⁷ Татищев В. Н. Россия или как ныне зовут Россия. С. 110; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 14.
- ²³⁸ Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв. С. 42. Грэкаў непасрэдна ўзводзіў да гэтай назвы этыялогію *Белай Русі*. У літаратуры ж пераважае погляд, што «Белай Ардой» называлася менавіта ўсходняя частка ўлуса Джучы, а заходняя — «Сініяй». Гл. Белая Орда // СИЭ. Т. 2. М., 1962. С. 211.
- ²³⁹ Карамзин Н.М. История государства Российского. Кн. 1, Т. I. Прим. 302, стб. 81.
- ²⁴⁰ Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 30.
- ²⁴¹ Повесть Симеона Сузdalского об Осьмом (Флорентийском) соборе. С. 207.
- ²⁴² *Illustrissimus dominus Albus Imperator*. Lettera di Francesco Sforza a Giacomo zecchiere generale di tutto il regno del Bianco imperatore // Barbieri G. Milano e Mosca nella politica del Rinascimento. Bari, 1957. P. 82—84; Гуковский М. А. Сообщение о России московского посла в Милан (1486 г.) // Вопросы историографии и источниковедения истории СССР (Труды ЛОИИ АН СССР. Вып. 5.) М., 1963. С. 650; Рутенбург В. И. Итальянские источники о связях России и Италии в XV в. // Исследования по отечественному источниковедению (Труды ЛОИИ АН СССР. Вып. 7.) М., 1964.

- С. 458; Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений... С. 84.
- ²⁴³ Розов Н. Н. Похвальное слово великому князю Василию III // АЕ за 1964. М., 1965. С. 281.
- ²⁴⁴ Таксама.
- ²⁴⁵ *Alii quoque Principem Moscoviae album Cesarem, praecipue vero subditii sui appellant, id est, Regem vel Imperatorum Russiae albae. Russia etenim ut supra dictum est, Moscorum duci subjecta. Alba dicitur, ea vero cui Polonorum Rex praetest (quamvis et Albae partem possideat) nigra appellat Russia. Vel etiam ideo dictum esse Regem Album Moscorum Principem existimo, quod incolae omnium Regionum ipsius imperio subjectarum, vestibus albis et pileis plerumque utantur. Alexandri Gvagnini Veronensis. Moscoviae descriptio //* HRS V. I, 1841. Р. 2; польскі тэкст гл.: Kronika Sarmacyey Europskiey. Przez Alexandra Gwagnina. Warszawa, 1768. S. 323.
- ²⁴⁶ Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений... С. 84, 97—98; Г. Харашкевіч слушна паказала на беспадстаўніць спроб звязаць тэрміны «белы цар», «белы кароль», «белы імператар» з Белай Руссю. Гл. Хорошкевич А. Л. Сигизмунд Герберштейн и его «Записки о Московии» // Герберштейн С. Записки о Московии. Прим. 164, с. 300.
- ²⁴⁷ Імя Буркмайра прыцягвае ўвагу таму, што каля 1491 г. ён гравіраваў канцептуальна важную для фікацыі назвы Белая Русь Айхштэцкую карту. Гл. заўв. ²⁴⁴.
- ²⁴⁸ *Das Bündnis des Weisskunigs mit den Weissrussen im Jahre 1515. Der Weiss Kunig. Eine Erzählung von den Thaten Kaiser Maximilian der Ersten.* Wien, 1775. Abb. 198.
- ²⁴⁹ Сб. РИО. Т. 59. 1887. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским (1533—1560). С. 474; Савва В. И. Московские цари и византийские василевсы. Харьков, 1901. С. 299—300.
- ²⁵⁰ Савва В. И. Московские цари и византийские василевсы. С. 284; Герберштейн С. Записки о московитских делах. С. 24; Герберштейн С. Записки о Московии. С. 75. У первым выданні па-нямецку 1557 г. гэтая думка выражана больш падрабязна: «просты народ у Москвії, калі жадае выказацца вытанчана, называе вялікага князя «белым царом» (*weisser Khunig*).»
- ²⁵¹ Герберштейн С. Записки о московитских делах. С. 292; Герберштейн С. Записки о Московии. С. 75.
- ²⁵² Pirożyński J. Z dziejów obiegu informacji w Europie XVI w. // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. MCLIV. Prace Historyczne. Zeszyt 115. Kraków, 1995. S. 253.
- ²⁵³ Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII w. Poznań, 1989. S. 36—37. *Russae albae rubraeque* разам з назвамі іншых краін і абласцей вынесеныя ў загаловак гэтай карты. Таму нельга пагадзіцца з меркаваннем Л. Казлова, быццам бы першай картай, на якой Белая Русь была вынесеная ў загаловак, была карта Г. Баплана (сяр. XVII ст.). Гл. таксама заўв. ⁵⁴⁴.

²⁵⁴ Савва В. И. Московские цари и византийские василевсы. С. 284.

²⁵⁵ О России в царствование Алексия Михайловича. С. 42.

²⁵⁶ Китайская реляция о посольстве Николая Спафария в Китай. Маньчжурский текст в перев. А. О. Ивановского. СПб., 1889, *passim*; Урсул Д. Т. Милеску Спафарий. М., 1980. С. 51.

²⁵⁷ Герберштейн С. Записки о Московии. Прим. 166, с. 300.

²⁵⁸ *The surname of the imperial house of Russia is called Bela. It took the original (as is supposed) from the kings of Hungary.* Флетчер Дж. О государстве Русском. СПб., 1906. С. 25; Fletcher G. Of the Russe Commonwealth // Rude & barbarous kingdom. Russia in the accounts of sixteenth-century English voyagers. Ed. by Lloyd E. Berry and Robert O. Crummey. Madison — London, 1968. Р. 126; Хорошкевич А. Л. Сигизмунд Герберштейн и его «Записки о Московии» // Герберштейн С. Записки о Московии. С. 300. На думку Г. Харащкевич, Флетчар меў на ўвазе перадусім караля Белу II Сляпога (1108—1141). Яна таксама лічыць, што ў першай чвэрці XVI ст. версія пра свяцтва маскоўскай і венгерскай дынастыі актыўна выкарыстоўвалася Крамлём як адна з падставаў для прэтэнзій на землі Цэнтральнай і Ўсходняй Еўропы.

6. „О час! О веды!“

²⁵⁹ Як меркаваў славуты гісторык картографіі Л. Багроў, аўтарамі вядомых у XIV—XV ст. «пталемеўскіх» карт маглі быць візантыйскія географы Максім Плануд і Нікіфар Грэгара. Гл., напрыклад: Strzelecka B. Ze studiów nad geografią i kartografią XV w. // Czasopismo geograficzne. T. XXX, 1959. S. 291.

²⁶⁰ Посольство от Василия Иоанновича, великого князя московского, к папе Клименту VII. С. 35; Письмо Алберта Кампензе к Его Святейшеству Папе Клименту VII о делах Московии // [Семёнов В.] Библиотека иностранных писателей о России. Т. 1. СПб., 1836. С. 29; Анучин Д. Н. Рельеф поверхности Европейской России в последовательном развитии о нем представлений. С. 63; Рамсей Р. Открытия, которых никогда не было. С. 187.

²⁶¹ Алексеев М. П. Сибирь в известиях западноевропейских путешественников и писателей. Т. I. С. 85; Дорошкевич В. Н. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Мин., 1979. С. 106; Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы XV—XVIII вв. М., 1992. С. 22.

²⁶² Пирлинг П. Россия и папский престол. Кн. 1. С. 168; Аннинский С. А. Рассуждение о Московии Франческо Тьеполо. С. 368; Савельева Е. А. «Морская карта» Олауса Магнуса и ее значение для европейской картографии // История географических знаний и открытий на Севере Европы. Л., 1973. С. 82; Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений... С. 6, 84.

²⁶³ Савельева Е. А. Новгород и Новгородская земля в западноевропейской картографии XV—XVI вв. // География России XV—XVIII вв. (по сведениям иностранцев). Л., 1984. С. 6.

- ²⁶⁴ Schedel H. Liber Chronicarum. Secunda etas mundi. Folium XII—XIII. Карту света для гэтай своеасаблівай гісторыка—геаграфічнай энцыклапедыі распрацаваў, напэўна, Геранім Мюнцэр (1437—1508). Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы XV—XVIII вв. С. 25, 27.
- ²⁶⁵ Nordenskjold A. E. Periplus. Р. 61.
- ²⁶⁶ Павел Іовій Новокомскій. Кніга о Московітском посольстве // Герберштейн С. Запіски о московітских делах. С. 263; Michow H. Die ältesten Karten von Russland. Ein Beitrag zur historischen Geographie. Hamburg, 1884. S. 82; Огородников В. И. Донесение о Московии второй половины XVI века // ЧОИДР. 1913, кн. 2 (245). С. X, 7.
- ²⁶⁷ Вальдман К. Н. Об изображении Белого моря на картах XV—XVII вв. // История географических знаний и открытий на Севере Европы. Л., 1973. С. 92; Савельева Е. А. «Морская карта» Олауса Магнуса. С. 80.
- ²⁶⁸ Lenox — другая назва шатландскага графства Дамбэртаншыр, дзе захоўвалася калекцыя старажытных карт і глобусаў.
- ²⁶⁹ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas to the early history of cartography with reproductions of the most important maps, printed in the XV and XVI centuries. Stockholm, 1889. Р. 75; Атлас истории географических открытий и исследований. М., 1959. Карта 32 а.
- ²⁷⁰ Ельницкий Л. А. Знания древних о северных странах. С. 111.
- ²⁷¹ Такія карты, уведзены ў VII ст. Ісідорам Севільскім, служылі ілюстрацыяй да біблейскага апавядання аб рассяленні сыноў Ноя пасля патопу (Кніга Роду, 10). Яны мелі выгляд круга (ці літары „О“), у які ўпісвалася літара „Т“, утвораючы манаграму, якая расшыфровувалася: *Orbis Terrarum* (Круг зямны). Верхні сектар круга адпавядаў Азіі, заселенай нашчадкамі Сіма; левы ніжні — Еўропе (Яфета); правы ніжні — Афрыцы (Хама). Вертыкальны рысай «Т» служыла Міжземнае мора, гарызантальны — Танаіс, Чорнае, Мармуровае, Эгейскае мора і Ніл (ці Чырвонае мора). У цэнтры сярэднявечных карт змяшчалі Ерусалім — месца Хрыстовых пакутаў і Гробу Пансага, маючы на ўвазе і старазапаветнага прарока Езекііля: «Так кажа Пан Бог: Гэта — Ерусалім! Я паставіў яго сярод народаў, і вакол яго — землі» (Ез. 5, 5). Гл. таксама: Белы А. Беларусь на Эbstorfskай карце XIII ст. // Спадчына. 1999. № 2.
- ²⁷² ПСРЛ. Т. 22. Ч. I. СПб., 1914. С. 208.
- ²⁷³ Kronika Sarmacyey Europskiey. S. 323.
- ²⁷⁴ *Qui lingua eorum Wilzi dicuntur, crudelissimi ambrones, quos poeta Gelanos vocat vel Meoticas, sive deserta Getharum aut litus Scithicum quod Martianus ait confertum esse multiplici diversitate barbarorum. Magistri Adam Bremensis Gestam Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum. Р. 248—249 (Lib. IV, schol. 124 (128));* У дадзеным выпадку тэрмін *Wilzi* ўжыты Адамам ў значэнні *Wizzi* — гл. заўб.⁸¹.
- ²⁷⁵ Материалы для историко—географического атласа России XVI в. Приложение к соч. Е. Замысловского «Герберштейн и его историко—географические известия о России». СПб., 1884. Карта 7; Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы XV—XVIII вв. С. 49.

- ²⁷⁶ Замысловский Е. Е. Герберштейн и его историко–географические известия о России. СПб., 1884. С. 173; Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. С. 109, 186.
- ²⁷⁷ Il Mappamondo di Fra Mauro. A cura di Tullio Gasparini Loporace. Presentazione di Roberto Almagia. Venezia, 1956. Tav. XXXIX; Mańczak W. Biała, Czarna i Czerwona Ruś. Р. 33; Adelung F. Die ältesten ausländischen Karten von Russland. S. 15; Bagrov Л. С. История географической карты. Пг., 1917. Рис. 24; Harvey P. D. A. Medieval maps. London, 1991. Р. 65.
- ²⁷⁸ Рыбаков Б. А. Русские карты Московии XV — начала XVI в. М., 1974. С. 18.
- ²⁷⁹ Lewicki T. Polska i kraje sąsiednie w świetle «Księgi Rogera» geografa arabskiego z XII w. al-Idrisiego. Cz. 2. Warszawa, 1954. S. 188.
- ²⁸⁰ *Parte de Rossia che e de qua dal mar Bianco se chiama biancha. Quela che de la dal fiume Negro se chiama Negra. E quela che e de la dal fiume Rosso se chiama Rossa. E tartari chiamano mar Bianco Hactenus fl. Negro Carasu fl. Rosso Cozusu.* Il Mappamondo di Fra Mauro. Р. 61; Замысловский Е. Е. Описание Литвы... С. 75—76; Mańczak W. Biała, Czarna i Czerwona Ruś. Р. 33. *Carasu i Cozusu* на цюркских мовах сапраўды азначаюць «чорная» і «чырвоная рака» адпаведна, але як гэтыя назвы, так і их прывязка да *Чорнай* і *Чырвонай Русі*, — выдуманыя Фра Маўрам. Абсалютна штучная і назва *Hactenus*, якая не мае нічога агульнага з цюркскімі мовамі, а на лаціне даслоўна азначае «да гэтага месца».
- ²⁸¹ Урбан П. У сувязі з гісторычнымі фактаў. С. 65; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 67.
- ²⁸² Campbell T. The earliest printed maps. 1472—1500. London, 1987. Р. 37.
- ²⁸³ Немилов А. Н. Немецкие гуманисты XV в. Л., 1979. С. 65.
- ²⁸⁴ Campbell T. The earliest printed maps. Р. 38; Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы XV—XVIII вв. С. 27.
- ²⁸⁵ Buczek K. The history of Polish cartography from the 15th to the 18th century. Wrocław etc., 1966. Fig. 3; Bagrow L. A history of the cartography of Russia up to 1600. V. 1. Fig. 15; Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». London, 1975.
- ²⁸⁶ Анучин Д. К вопросу о Белорусской территории // Курс Белоруссovedения. М., 1918—1920. С. 95.
- ²⁸⁷ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas... Р. 78; Замысловский Е. Е. Описание Литвы... С. 110; Shirley R. W. The mapping of the World. Early printed world maps 1472—1700. London, 1984. Р. 79, plate 63. На гэтыя глобусы ў паказе *Белай Русі* вельмі падобны глобус кёльнскага прафесара матэматыкі Каспара Вопеля (Кёльн, 1536). Гл. Shirley R. W. The mapping of the World. Р. 82, plate 64.
- ²⁸⁸ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas... Tab. XXXVIII; Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. 8; Савельева Е. А. «Морская карта» Олауса Магнуса. С. 82; Shirley R. W. The mapping of the World. Р. 44, plate 42.
- ²⁸⁹ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas... Tab. XXII. Нам вядома пра самае ранніе выданне *Margaritha philosophica* 1496 г., але, на жаль, не ўдалося азнаёміцца з ім непасрэдна. На картах з *Margaritha philosophica* надпіс

- Russia Alba* мае даволі канкрэтнае тлумачэнне: *Sunt cristiani scismatici* («ёсць хрысціянамі—схізматыкамі»).
- ²⁹⁰ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas... Tab. XLI; Савельева Е. А. «Морская карта» Олауса Магнуса. С. 82; Брага С. Да справы паходжання назову «Белая Русь». С. 252; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 27.
- ²⁹¹ Nordenskjold A. E. Periplus. P. 123; Замысловский Е. Е. Описание Литвы... С. 110; Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. P. 7.
- ²⁹² Buczek K. The history of Polish cartography. Fig. 6.
- ²⁹³ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas... Tab. XXXII; Багров Л. С. История географической карты. С. 20; Замысловский Е. Е. Описание Литвы... С. 110; Bagrow L. History of Cartography. Cambridge, 1966. P. 83; Савельева Е. А. «Морская карта» Олауса Магнуса. С. 81; Shirley R. W. The mapping of the World. P. 26, plate 29.
- ²⁹⁴ Nordenskjold A. E. Facsimile-atlas... Tab. XXXV; Анучин Д. Н. Рельеф поверхности Европейской России в последовательном развитии о нем представлений. С. 56; Савельева Е. А. «Морская карта» Олауса Магнуса. С. 81; Савельева Е. А. Олаус Магнус и его «История северных народов». Л., 1983. С. 50.
- ²⁹⁵ Die Weltkarte aus der Reihe der modernen Karten im Strassburger Ptolemaeus 1513 // Karten alter Meister. Gotha, 1990.
- ²⁹⁶ [Кордт В.] Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Киев, 1899. С. 3, карта II; Bagrow L. A history of the cartography of Russia up to 1600. V. 1. Fig. 17; Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach. T. 1. Wrocław etc., 1978. S. 23—25, mapa 4; Shirley R. W. The mapping of the World. P. 41, plate 38; Mojski P. M. Cartographia Rappersviliana Polonorum. Rapperswil, 1995. P. 36, 609.
- ²⁹⁷ Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej... Т. 1. С. 21—23, карта 3; Bagrow L. A history of the cartography of Russia up to 1600. V. 1. Fig. 16; Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. P. 12; Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Mapa 3; Дитмар А. Б. От Птолемея до Колумба. М., 1989. С. 228. (Дытмар памылкова абавясціў гэтую карту «картай Мікалая Кузанскага 1450 г.»); Шыряев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Карта 2, с. 21, 114. Шыраеў памылкова сцвярджае, што карта Беневентана—Вапоўскага перапрацаўваная Мікалаем з Кузы (а не наадварот); Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 34. Апошні не зусім дакладна называе яе «карта Птоломеуса».
- ²⁹⁸ Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej... Т. 1. С. 31—32.
- ²⁹⁹ Козлов Л. Р. Картография Белоруссии XVI—XVII вв. // Книга в Белоруссии: книговедение, источники, библиография. Вып. 2. Мин., 1983. С. 75.
- ³⁰⁰ Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России... С. 137—141.
- ³⁰¹ Кордт В. Материалы по истории русской картографии. Сер. 2, Вып. 1. Киев, 1906. Карта 1; Michow H. Weitere Beiträge zur ältesten Kartographie Russlands // Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg. В.

XXII. Hamburg, 1907. S. 135—136; Bagrow L. At the sources of the cartography of Russia // *Imago Mundi*. XVI. Amsterdam, 1962. P. 34—36; Idem. A history of the cartography of Russia up to 1600. V. 1. Fig. 18; Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej... T. 1. S. 76—77; Shirley R. W. The mapping of the World. P. 46—49, plate 43.

³⁰² Shirley R. W. The mapping of the World. P. 68, plate 53.

³⁰³ Площа рэальнага Белага возера ўсяго каля 1300 км².

7. Венгерскі след

³⁰⁴ Алексеев М. П. Сибирь в известиях западноевропейских путешественников и писателей. Т. I. С. 77. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. С. 198. Гэтае выданне мела крыху ішую назыву — *Descriptio Sarmatarum Asianaee et Europianaee et eorum quae in eis continentur*.

³⁰⁵ Refferet quidam historicus vetustissimus, scriptor adventus Hungarorum, quod *Iuhri seu Hungari referebant se vidisse idolum glaciale in finibus Albae Russiae transeuntes de Iuhra ad Paludes Meotidas*. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. С. 120, 196; Maciej z Miechowa. Opis Sarmacjji Azjatyckiej i Europejskiej. Wrocław, 1972. S. 80; Юхо Я. Пра назыву «Беларусь». С. 180.

³⁰⁶ Падрабязна лакалізацыя «Вялікай Венгрыі» ў розных кропніцах XII—XVI ст. разбираецца, напрыклад, у працы: Moor E. Anschauungen von der Urheimat der Ungarn im Mittelalter und bei den Humanisten // *Ungarische Jahrbücher*. Bd. VII. Berlin—Leipzig, 1927. S. 442—449.

³⁰⁷ Аннинский С. А. Известия о татарах XIII—XIV вв. // Исторический архив АН СССР. Т. III. М., 1940; Шушарин В. П. Русско-венгерские отношения в IX в. // Международные связи России до XVII в. М., 1961. С. 153, 158.

³⁰⁸ Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. С. 112, 117.

³⁰⁹ Надпіс *I(u)goria*, які на многіх сўрэйскіх картах рамешчаны па суседству з Карэліяй, у пэўнай ступені можа быць аднесены не толькі да Югры, але і да Іжоры.

³¹⁰ Юхо Я. А. Белая Русь. С. 492—493.

³¹¹ *Sub imperio principis magni Moschorum atque Roxolanorum, quos nos Massogetas atque albos Russos appellamus*. Gombos A. F. Catalogus fontium historiae Hungaricae. T. I. Budapestini, 1937. № 757, p. 343.

³¹² *Totus ille tractus Aquilonaris e Germania ad portas usque Caspias campester est et planus; hanc planitatem Rusciam nunc vocant in Albam Nigramque distinctam*. Antonius de Bonfinis. Rerum Ungaricarum Decades. Ed. I. Fogel et B. Iványi et L. Juhász. T. I. Lipsiae, 1936. P. 17.

³¹³ Флорд Б. Н. Об одном из источников «Трактата о двух Сарматиях» Матвея Меховского // Советское славяноведение. 1965. № 2. С. 52; Хорошкович А. Л. Сигизмунд Герберштейн и его «Записки о Московии» // Герберштейн С. Записки о Московии. С. 26.

³¹⁴ *turbo vehementissimus omnia evertentes Bessos ac Chumanos albos, tandem Susdalos, dehinc Ruthenos crudeli sub dominatione pertranseuntes in nigram Chumaniam*. Johannes de Thurocz. Chronica Hungarorum. Ediderunt E. Galantai et J. Kristo. Budapest, 1985. P. 34. Аўтар шчыра ўдзячны прафеса-

ру Янашу Барту (Janos Barta) з Універсітета імя Лаяша Кошута ў Дэбрэцэне за магчымасца азнаёміца з тэкстам Хронікі Турацы.

³¹⁵ Шушарин В. П. Русско–венгерские отношения в IX в. С. 148; Scriptores Rerum Hungaricarum. Т. 1. Vindobonae, 1746. Р. 148; Chronicu Hungarici compositio saeculi XIV // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiana gestarum. Vol. I. Budapest, 1937. Р. 257.

³¹⁶ Торкі (гузы, узы) — цюркскае качавое племя. З сяр. XI ст. у паўд.–руск. стэпах. Рабілі рабаўнічыя набегі на Русь і Візантыю. У 12 ст. увайшлі ў склад племянінага саюза «чорных клабукоў», адкуль, відаць, і паходзіць іх еўрапейская назва «чорныя куманы».

³¹⁷ Gombos F. A. Catalogus fontium historiae Hungaricae. Vol. I. Р. 16, 430 etc.

³¹⁸ ПСРЛ. Т. 23. СПб., 1910. С. 2; ПСРЛ. Т. 24. Пг., 1921. С. 9; ПСРЛ. Т. 25. С. 339; Карамзін Н.М. История государства Российского. Т. I, прим. 65, 70, 85, 302.

³¹⁹ Шушарин В. П. Русско–венгерские отношения в IX в. М., 1961. С. 175.

³²⁰ У свой час гэтую праблему падрабязна разглядаў венгерскі гісторык Б. Кошані: Kossanyi B. Az uzok es Komanok tortenetehet a XI—XII szazadban. Sz., 1924. 534, 537 о.

³²¹ Chronicum Rhytmicum Henrici de Mügeln // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiana gestarum. Vol. II. Budapest, 1938. Р. 232.

³²² Chronicum Rhytmicum Henrici de Mügeln. Р. 237. Аўтар шчыра ўдзячны прафесару Марце Фонт (Martha Font) з Універсітета Яна Панонія ў Печы за магчымасца азнаёміца з тэкстамі хронікі Мюгельна.

³²³ *zugen von erst in ein land, do sassen lewte, die hiessen Bessy, darnach unter die Heiden, darnach in daz land der Swarczen Reussen... (Gu2 add.): vnd dy weyssen Reussen.* Chronicum Henrici de Mügeln Germanice conscriptum // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiana gestarum. Vol. II. Р. 111; Гл. таксама Chronicum Rhytmicum Henrici de Mügeln. Р. 237. (заўв. 2).

³²⁴ Шыфр манускрыпта Gu2 ў бібліятэцы герцага Аўгуста: Cod. Guelf. 20 Aug. 4°, 4v.; аўтар шчыра ўдзячны д-ру Хельмару Хэртэлю (Dr. Helmar Härtel) са згаданай бібліятэкі за магчымасца азнаёміца з аўтографам гэтага спісу.

³²⁵ Chronicum Henrici de Mügeln Germanice conscriptum. Р. 111.

³²⁶ Брага С. Да справы паходжання назову «Белая Русь» // Запісы БІНІМ. Кн. 4. Мюнхен, 1966. С. 251—252; Begunov Ju. Weisse Rus und Weissrussen... S. 305; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назывы «Белая Русь». С. 66. Згаданая Брагам дата памылковая: на самай справе падзеі, у сувязі з якімі згаданыя белая русыны, адбылася ў 1352 г.

³²⁷ Хроніка была знайдзена ў бібліятэцы графаў Ілешказі ў Дубніцы (цяпер Дубніца–над–Вагам, Славакія), адкуль і атрымала сваю назыву.

³²⁸ Kalti M. Die Ungarische Bilderchronik. Budapest, 1961. S. 61.

³²⁹ Florianus M. Chronicum Dubnicense // Historiae Hungaricae Fontes Domestici. V. III, Lipsiae, 1884. Р. 161—162; Lewicki A. Kilka przyczynków do dziejów Kazimierza Wielkiego // КН. Р. III. 1899. С. 208—209. Існуе

іншая версія падзей таго ж перыяда, выкладзеная храністам Янашам Кюкюлеі, уключаная пазней у Хроніку Турацы, але яна значна саступае *AnMin* у падрабязнасці апавядання пра літоўскія выправы Людвіка I і нічога не паведамляе пра Белую Русь Гл. Kükkülei Janos Kronika // Kükkülei Janos es a Nevtelein Minorita Kronikaia. Budapest, 1960. P. 64.

³³⁰ *transivit, ponens se ad fortunum, per terram Alborum Rutenorum, et dia sequenti Lodomeriam appropinquavit.* Lewicki A. Kilka przyczynków do dziejów Kazimierza Wielkiego. S. 211.

³³¹ Florianus M. Chronicum Dubnicense. P. 164.

³³² Lewicki A. Kilka przyczynków do dziejów Kazimierza Wielkiego. S. 205.

³³³ Аўтар выказвае шчырую падзяку д-ру Рышарду Гжэсіку (Інстытут славістыкі ПАН у Познані), праф. Янашу Баку і д-ру Ласла Веспрэмі (Цэнтральнае ўрапейскія ўніверсітэт у Будапешце) за данамогу ў атрыманні копіі адпаведнага фрагмента Дубніцкай хронікі. Яна захоўваецца ў будапешцкай бібліятэцы Сечэні (Szechenyi) пад шыфрам *Cod. Lat. Med. Aevi 165*. Цікавы нам фрагмент знаходзіцца на с. 81 рукапісу. Сучаснае крытычнае выданне Дубніцкай хронікі выправіла памылку і ў ім сказ, прыведзены ў заўб. ³³⁰ заняў сваё «законнае» месца: Апопумі Dvbnicensis. Liber de rebus Lvдовici R. H. // Analecta Monumentorum Hungariae historicum literariorum maximum inedita. Budapestini, 1986. P. 109.

³³⁴ Дробинский А. И. Русь и Восточная Европа во французском средневековом эпосе. С. 106. Аннинский С. А. Известия о татарах XIII—XIV вв. // Исторический архив АН СССР. Т. III. М., 1940. С. 82, 100.

³³⁵ Когда появился термин «Белая Русь» и что он означает // История Беларуси: вопросы и ответы. Сост. Голенченко Г. Я., Осмоловский В. П. Мин., 1993. С. 11. (Г. Галенчанка памылкова аднёс жыццё і дзеянасць Кальмана да XII, а не XIII ст.)

³³⁶ Падчас візіта Папы Яна Паўла II у Польшчу ў чэрвені 1999 г. адбылася нарэшце кананізацыя Кінгі.

³³⁷ «Кароль жа Кальман, родны брат караля Белы, быў каралём белых русінай» — *Rex autem Colomanus regis Bele germanus fuit rex Ruthenorum Alborum. Vita Sanctae Kingae* // MPH. T. IV. P. 685; Gombos A. F. Catalogus fontium historiae Hungaricae. Т. III. Budapestini, 1938. № 5025, p. 2453; Witkowska M. H. S. Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis // Roczniki Humanistyczne. Т. X, z. 2. Lublin, 1961. S. 119.

³³⁸ Witkowska M. H. S. Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis. S. 54; Budkowa Z. Kunegunda // PSB. Т. XVI, s. 188.

³³⁹ Witkowska M. H. S. Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis. S. 119.

³⁴⁰ Vita beatae Kunegundis // Joannii Dlugossii senioris canonici Cracoviensis opera omnia. Vol. I. Cracoviae, 1887. P. 191.

³⁴¹ Паштуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. М., 1968. С. 235.

³⁴² Спрабу заняць галіцкі прастол у 1206 г. зрабіў і іншы наўгародскі князь, Яраслаў Усеваладавіч.

³⁴³ Witkowska M. H. S. Vita sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis. S. 53.

³⁴⁴ Шчырая ўдзячнасць за паведамленне д-ру Р. Гжэсіку з Познаньскага Інстытуту Славістыкі ПАН. Гл. таксама: Grzesik R. Książę węgierski żonaty

z corką Mścisława Halickiego. Przyczynek do problemu czasu i miejsca powstania kroniki węgiersko–polskiej // KН. R. СІ. 1995, № 3—4. S. 23—35.

³⁴⁵ Звяртае ўвагу, што і ў Мюгельна, і ў Дубніцкай хроніцы, і ў «Жыцці Св. Кунегунды» згадваюцца ўласна белая русіны, зямля белых русінаў, а не Белая Русь. Ці не значыць гэта, што менавіта выраз *daz land der weyssen Reussen — terra Alborum Rutenorum* быў традыцыйным для венгерскай гісторыяграфіі XIV—XV ст.?

8. Белая Русь, где Новгород стоит

³⁴⁶ PSB. T. XI, 1964. S. 496.

³⁴⁷ *erectis animis ad feliciora in leuam et dextramque se effudit et illinc quidem ad Euxinem usque Podoliam Russiamque Albam, hinc uero utramque ripam Histulae Mazouiaque ac reliquas Polonici simul et Boemici regni terras multitudine sua impleuit.* Philippi Callimachi. Ad Innocentium VIII de Bello Turcis inferendo oratio. Varsoviae, 1964. P. 84. Да сваіх уцёкаў з Італіі Калімах быў адным з самых актыўных удзельнікаў гуманістычнага гуртка, які ўтварыўся вакол «Акадэміі» Пампонія Лета. Верагодна, ў гэтым асяродку тэрмін Белая Русь ужывалася дастаткова часта. Згаданы ў раздз. 6 Конрад Пойтынгер таксама ў свой час наведваў «Акадэмію».

³⁴⁸ Kołankowski L. Zygmunt August. Lwów, 1913. S. 286.

³⁴⁹ *Etenim ferventissimus illius Poloniae nationis zelus et affectio singularis ced commune christianitatis bonum et ad suam filiorum que salutem sitem regni illius locarat, et habitat in finibus immo in parte magna in campis Sciticis, quorum longitudinem latitudinemque immensum, a finibus regni Poloniae usque ad regnum Persiae et Albam Russiam Tartari natio occupavit.* Acta Aleksandra, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego i t.d. (1501—1506). Wyd. F. Papee. Krakow, 1927. Nr. 270, p. 443. Лацінская назва: *Acta Alexandri, regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae* // ММАНР. Т. 19. Гл. такс.: Урбан П. Да пытання этнічнай прыналежнасці старожытных ліцьвіноў. С. 97.

³⁵⁰ *Turcis aut Tartaris, immo etiam Albis Ruthenis, quibus permixti sunt Tartari, resistere posset...* Acta Aleksandra. Nr. 271, p. 444.

³⁵¹ *imperatoribus Fossato, Transtanaitano (Zawolhensi) et allis vicinioribus, ac etiam Mosco Albae Russiae duce.* Acta Aleksandra. Nr. 271, p. 448.

³⁵² Ioannes Stobnicensis. Introductio in Ptolomei Cosmographiam. Cracoviae, 1512. Shirley R. W. The mapping of the World. P. 37.

³⁵³ *Post hac tercia pars que alba Russia vocatur, extendit late in septemtrione usque ad Livones, & in oriente usque ad Tanai fluvium confinem Europe & Asie... Hinc etiam platitur ille celebris fluvius Boristhenes quem accole Neper vocant, iuxta quem civitas est nomine Smolensko, in qua sedes est metropolitani rutenorum, in hac etiam est illa magna civitas, ad quam ex longissimes partibus illuc mercatum advenientes mercatores Nogardiam vocant...* Ioannis Stobnicensis. Introductio in Ptolomei cosmographiam. Fol. 21. Аднясенне сядзібы праваслаўнага мітрапаліта ВКЛ да Смаленска не выпадковое. Большасць мітрапаліта XV — першай чвэрці XVI ст. былі адначасова і смаленскімі епіскапамі (Герасім, Micail і інш.). Верагодна, менавіта таму

Смаленск і быў галоўным цэнтрам літоўска–беларускага летапісання.

³⁵⁴ *Rutheni Albi quondam Colchitae dicti, modo vero Moscovitae, habent proprium dominum seu Principem, qui titulatur Magnus Dux, vicinus in terra regi Poloniae in Magno Ducatu Lithuaniae, item aliis dominiis Livoniae et Gothiae. — De Ruthenorum nationibus eorumque erroribus scriptum Johannis de Lasco // HRM. V. I. Р. 123; гл. таксама: Пануэвіч В. З гісторыі Беларусі, або Крывічыны–Літвы. Т. I. С. 135—136; Mańczak W. Biała, Czarna i Czerwona Ruś. Р. 36; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы–Беларусі. С. 27; Иванов В. Цветовая символика в географических названиях в свете данных топологии (К названию Белоруссия) // Имя твае «Белая Русь». С. 118.*

³⁵⁵ *Sarmaticas gentes intra Meotis & Rha fluvium diffusas ab Austro Caucasiis iugis fiuri, citra autem in Caspium & Pontum inclinates, hinc Albanos, illinc Colchos... Sua nomina etiam terris imposita sunt: & Albania inde, et Hiberia, & Colchis dicta est. Vadianus Joach (Watt). Epitome Asiae, Africae et Europae... Tiguri (Zürich), 1534. Р. 370—371.*

³⁵⁶ Карта России Антония Вида // Атлас географических открытий в Сибири и в Северо–Западной Америке XVII—XVIII вв. М., 1964. С. 13; Ельницкий Л. А. Знания древних о северных странах. С. 128—131; История древнего мира. Кн. 2. М., 1989. С. 49, 384.

³⁵⁷ „Вось я — на цябе, Гог, князь Роша, Мешэха і Фувала“. Ез. 38, 2—3; 39, 1. Пазней, у канцы XVI ст., Аляксандр Гваныні напіша: «Масква бярэ сваё імя ад Масоха, сына Яфетавага, а ляжыць пасярэдзіне Белай Русі». Kronika Sarmacyey Europskiey. С. 473. Наіўнасць меркаванняў аб сувязі паміж біблейскім Рошам і Руссю выкryў, напрыклад, Г. Лаўмяньскі: Ловмяньскі X. Русь и норманны. С. 283.

³⁵⁸ *Rutheni Rubei habebant quondam proprios Reges, et proprios etiam Magnos Duces. Omnes istos Reges Poloniae debellarunt. Sunt subditi fidelis Regis, in corporeque Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae. Inter quos Rubeos Ruthenos Reges Poloniae unam fundarunt Metropolim, et septem Ecclesias Ruthenorum, quorum terra Sarmatica procedit a Polonia minori ex parte Occidentis versus Orientem per fluvium Borysthenem magnum ac per totam Sarmatiam Europeum inclusum ad Tanaim... Item procedunt Rubeorum terrae ex parte tanquam meridionali a fluvio Tyras, versus Semtemtrionem, usque ad Moscoviae fines Lithuaniae contiguos, per Longitudinem verisimilem ducentorum milliarium magnorum seu Germanicorum. De Ruthenorum nationibus eorumque erroribus scriptum Johannis de Lasco. Р. 124.*

³⁵⁹ Гл. заўб. ³⁴⁷.

³⁶⁰ Цярохін С. Славутыя адвагай на вайне. Мн., 1991. С. 42, 77; Когда появился термин «Белая Русь» и что он означает. С. 12; Дарашкевіч В. І., Чамярыцкі В. А. Вісліцкі Ян // ЭГБ. Т. 2. С. 304.

³⁶¹ Парэцкі Я. І., Прэнская Ю. І. Паэма Яна Вісліцкага «Пруская вайна» // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства. Вып. 1. Гомель, 1973. С. 170; Bellum Prutenum // Smereka E. Zbiór pisarzy polsko-lacińskich. Leopoli, 3, 1933. Р. 70 (II—136,137).

³⁶² Парэцкі Я. І., Прэнская Ю. І. Паэма Яна Вісліцкага «Пруская вайна». С. 170; Bellum Prutenum. Р. 72 (II—201).

- ³⁶³ Bellum Prutenum. Р. 87; Парэцкі Я. І. Ян Вісліцкі. Мн., 1991. С. 56 (III—77).
- ³⁶⁴ Bellum Prutenum. Р. 88; Парэцкі Я. І. Ян Вісліцкі. С. 83 (III—100).
- ³⁶⁵ Парэцкі Я. І. Ян Вісліцкі. С. 43.
- ³⁶⁶ Andreeae Cricii Carmina. Ed. C. Morawski. Cracoviae, 1888. Р. 37 etc.
- ³⁶⁷ Bellum Prutenum. Р. 64—65; Дорошкевич В. Н. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. С. 104.
- ³⁶⁸ Парэцкі Я. І., Прэнская Ю. І. Паэма Яна Вісліцкага «Прусская вайна». С. 169.
- ³⁶⁹ *Thule profundo cincta ponto* — Bellum Prutenum, р. 100; Парэцкі Я. І. Ян Вісліцкі. С. 82; у одзе Аршанская перамозе; *Riphæi plebs* — Bellum Prutenum, р. 103; Парэцкі Я. І. Ян Вісліцкі. С. 82.
- ³⁷⁰ Bellum Prutenum р. 56 (I—120); Паэма Яна Вісліцкага «Прусская вайна». С. 166; Парэцкі Я. І. Ян Вісліцкі. С. 36.
- ³⁷¹ Гл. заўв. ⁴⁰² і ⁴⁰³.
- ³⁷² Гэты факт уведзены ў беларускую гістарыяграфію Г. Галенчанкам. Гл.: Когда появился термин «Белая Русь» и что он означает. С. 12.
- ³⁷³ Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XIV—XVII вв. // Сб. ОРЯС. Т. 74. СПб., 1903. С. 427; Карский Е. Ф. Белоруссы. Т. III, Ч. 2. С. 56—57; З беларускай астролёгіі 16-га веку // Гарэцкі М. Хрыстаматыя беларускаса літэратуры. XI век — 1905 год. Вільня, 1922. С. 50.
- ³⁷⁴ Соболевский А. И. Переводная литература Московской Руси XIV—XVII вв. С. 424.
- ³⁷⁵ Святский Д. О. Астролог Николай Любчанин и альманахи на Руси XVI в. // Изв. науч. института им. П. Ф. Лесгафта. Т. XV, вып. 1. Л., 1929; Зимин А. А. Россия на пороге Нового времени. М., 1972. С. 35—37.
- ³⁷⁶ Бокачёв Н. Географические карты России XV—XIX столетий. СПб., 1892; Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 148.
- ³⁷⁷ Zwoliński P. Pierwsza drukowana transkrypcja ruskiej cyrylicy na lacinkę // Slavia Orientalis. R. XVI, z. 4. Warszawa, 1967; Idem. Naistarszy świecki druk białoruski (Antwerpia 1542) // Slavia Orientalis. R. XVII, z. 3. Warszawa, 1968.
- ³⁷⁸ Памыляўся Д. Анучин, сцвярджаючы, што «[Названия «Белая Россия»] нет на карте литвина Антония Вида, составленной в конце 1530-х годов для ганзейских купцов». (Анучин Д. К вопросу о Белорусской территории. С. 96).
- ³⁷⁹ Карта России Антония Вида. С. 13; Michow H. Die ältesten Karten von Russland. С. 15; Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Табл. VI. С. 4—6; Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej. Т. 1. S. 102—103. Пераклад на англійскую Астроўскага (Muscovy as all White Russia) аналагічны (Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». Р. 13).
- ³⁸⁰ Clementis Adami. Anglorum navigatio ad Moscovitas // HRS. V. I. 1841. Р. 7; па-англійску гэты ж текст выглядае так: *Muscovy, which has the name also of Russia the white, is a very large and spacious country* — Chancellor R. The first voyage to Russia // Rude & barbarous kingdom. Russia in the accounts of sixteenth-century English voyagers. Р. 21.

9. Ад Севілі да Упсалы

³⁸¹ Пануцэвіч В. З гісторы Беларусі, або Крывічыны–Літвы. Т. I. С. 127; Урбан П. У сьвятле гістарычных фактаў. С. 65; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы–Беларусі. С. 27; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 68; Чаропка В. Гісторыя нашага імя. С. 60.

³⁸² *nam Lithuaniae partem, Russiam appellat inferiorem: cum ipsa Mosckovia, Russia alba nuncupetur.* (Гэтую цытату з Джоўія В. Пануцэвіч прыводзіць як «вытырмку» з міфічнай «граматы» Васіля III). Посольство от Василия Иоанновича, великого князя московского, к папе Клименту VII. С. 27, 64; Pauli Jovii Novocomensis. De legatione Moscovitica // HRM. V. I. Р. 6; Michow H. Die ältesten Karten von Russland. S. 79; Павел Иовий Новокомский. Книга о Московитском посольстве // Герберштейн С. Записки о московитских делах. С. 259; Дорошкевіч В. Н. Новолатинская позія Белоруссии и Літвы. С. 104.

³⁸³ Новокомский. Книга о Московитском посольстве. С. 264; Pauli Jovii Novocomensis. De legatione Moscovitica. Р. 8.

³⁸⁴ Замысловский Е. Е. Герберштейн и его историко–географические известия о России. С. 380. Венецьянскі дыпламат і падарожнік Іасафат Барбара, сучаснік і суайчыннік Кантарыні, у сваім дзённіку згадваў нават дзеў Аланіі. Першая з іх, паводле выразу каментатара Барбара, Скржынскай, «асноўная», знаходзілася над Кубанню, на ўсход ад Азоўскага мора. Тут яшчэ ў IV ст. памяшчаў аланаў Аміям Марцэлін. (Барбаро и Контарини о России. С. 154, прим. 103, с. 177). Да другой Аланіі адносілі частку Крыма і Паўночной Таўры. (Барбаро и Контарини о России. С. 157, прим. 127 на с. 180). Аляксандр Гваныні пісаў пра *Ruś w Tauryse* (Kronika Sarmacyey Europskiey. S. 8), і ці не тое ж гэта самае, што «трансрыфейская» *Russia Alba*?

³⁸⁵ Narratio historica de Moscovitico Imperio // HRM. V. I. Р. 163, 165; Аннинский С. А. Рассуждение о Московии Франческо Тъеполо. С. 328, 346.

³⁸⁶ Раксаланы — паміж Дняпром і Донам, ля Меаційскага возера, быццам бы Русь і Аланы. Bielski M. Kronika Polska. Wyd. K. Turowskiego. Т. 1. Sanok, 1856. S. 29.

³⁸⁷ Kronika Sarmacyey Europskiey. S. 314.

³⁸⁸ Роксоланы, ажобы Русь и Аляны. ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1843. С. 236.

³⁸⁹ Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. 11.

³⁹⁰ Падалка Л. В. Происхождение и значение имени «Русь» // Труды пятнадцатого археологического съезда в Новгороде. 1911. Т. 1. М., 1914. С. 365; Ловмяньский Х. Русь и норманны. С. 75.

³⁹¹ Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». Р. 5.

³⁹² Ловмяньский Х. Русь и норманны. С. 75.

³⁹³ Напрыклад, на карце Дж. Буна (Лондан, 1711 г.) назвы *Alani* і *Roxolani* дадзеныя на тым самым месцы, дзе ў Мартэла, Руйша, Вальдзееюлер пазначалася *Russia Alba*. (Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Plate VI; Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая,

- Русь Чорная и Литва в картах. Карта 10, с. 29; Mojski P. M. *Cartographia Rappersviliana Polonorum.* Р. 117). Прыгадаем, што і Адам Брэменскі, і Роджэр Бэкан не аддзялялі *аланаў* ад *албанаў* — прычым і тых, і другіх паводле іх няпэўных звестак можна лакалізаваць як у Паўночным Прычарнамор'і, так і на паўночным заходзе Расіі.
- ³⁹⁴ Замысловский Е. Е. Описание Литвы... С. 110.
- ³⁹⁵ Лебедев Д. М. Очерки по истории географии в России XV и XVI вв. С. 114; Shirley R. W. *The mapping of the world.* Р. 92, plate 69. Гл. таксама заув.³⁸⁰.
- ³⁹⁶ Buczek K. *The history of Polish cartography.* Fig. 4.
- ³⁹⁷ Buczek K. *The history of Polish cartography.* Fig. 9.; Bagrow L. *A history of the cartography of Russia up to 1600.* V. 1. Fig. 29; Савельева Е. А. Новгород и Новгородская земля в западноевропейской картографии XV—XVI вв. С. 7; *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej...* Т. 1. С. 85. Карта Цэля — фактычна перапрацоўка *Carta Marina Navigatoria Portugallen Navigationes...* Вальдзесемюлера (гл. заув.³⁰¹).
- ³⁹⁸ Nordenskjold A. E. *Facsimile-atlas...* Tab. XLIII; Вальдман К. Н. Об изображении Белого моря на картах XV—XVII вв. С. 91; Брага С. Да справы паходжання назову «Белая Русь». С. 251—252; Станкевіч Я. Нарсы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 27; Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы XV—XVIII вв. С. 12.
- ³⁹⁹ Магнусу ў беларускай гісторыяграфіі чамусыці ўвесь час «не шануе». В. Астроўскі памылкова называў яго Клаўсам (Claus), і гэту ж памылку за нім паўтарыў Я. Шыраеў, хаця Олаўс (ці Олаф) — вельмі распаўсюджанае скандынаўскае імя (Ostrowski W. *The ancient names and early cartography of Byelorussia.* Р. 12; Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Чорная и Литва в картах. Карта 3, с. 22, 114). І. Чаквін перадаў яго імя як «Аўлас» (Чаквін І. У. Чорная Русь // Эннаграфія Беларусі: Энцыклапедыя. Мн., 1989. С. 532). А вост. А. Дзярновіч сказіў ужо ягонае прозвішча, «пераклышы» яго як Вялікі, хаця Магнус (ці Монс) — таксама тыповы скандынаўскі антронім, які не треба блытаць з лацінскім *magnus* (вялікі). Гл. Дзярновіч А. Крэва: мястэчка і гісторыя // Адраджэнне. Гістарычны альманах. Мн., 1995. С. 114, 119.
- ⁴⁰⁰ Савельева Е. А. Олаус Магнус и его «История северных народов». С. 50; Яе ж. «Морская карта» Олауса Магнуса. С. 82.
- ⁴⁰¹ Уражвае энцыклапедычны кругагляд і разнастайнасць навуковых інтарэсаў Мюністэра. Ён адным з першых выдаў старажытна-габрэйскі тэкст Бібліі з лацінскім перакладам (1538), быў аўтарам граматыкі халдзейскай мовы (1527). У 1530 г. назіраў за гравіраваннем і склаў тлумачальны тэкст да дакладнага ўзнаўлення Айхштэцкай карты 1491 г. (Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. С. 2). У 1540 г. адрадагаваў чаргове выданне Пталемея (*Geographia Universalis, vetus et nova, compecteus Claudi Ptolemaei*), распрацаваўшы для яго арыгінальныя карты (Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 116). Але паступова прыйшоў да высновы, што геаграфічнай наўку патрэбны новы твор энцыклапедычнага характару, якім і стала «Касмаграфія».

- ⁴⁰² *Rusia, que etiam Ruthenia dicitur & Podolia, Alba superior & inferior, pars Polonici regni quae et Roxolania, habet ad Orientem Moscum...* (Цыт. паводле: Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. 11). Французскі тэкст гл.: Munster S. *Brieve description de la Poloigne, — Lithuaniae, — Samogetie, — Russie et Moscovie.* Paris, 1872. Р. 122.
- ⁴⁰³ *Rusia, que etiam Ruthenia dicitur & Podolia, tripartito nominatur. Alba, superior & inferior, pars Sarmatiae Poloniae praetenta, Peuce fluvio ad Septentrionem includitur, ad Orientem solem Moscus, occidua illi Livonia atque Prussia extremae Germaniae partes.* Цыт. паводле: Joannis Boehmi. *Mores, leges, et ritus omnium gentium.* Lugduni, 1556. Р. 212. Найбольш ранніе лацінскія выданні: *Omnium Gentium Mores, Leges & Ritus. Augustae Vindelicorum* (Аўгсбург), 1520 — нам, на жаль, не ўдалося праверыць. Англ. пераклад: *The Manners, Lawes and Customs of All Nations. Collected out of the best writers by Ioannes Boehmus Aubanus, a Dutch-man.* London, 1611. Р. 215. Даціроўка Урбанам гэтага паведамлення Бёма менавіта 1538 г. (Урбан П. У съвяtle гістарычных фактагаў. С. 65; Чаропка В. Гісторыя нашага імя. С. 59 і інш.) нічым не апраўданая, яно сустракаецца і ў больш ранніх, і ў больш позніх выданнях *Optimum Gentium Mores.*
- ⁴⁰⁴ Nordenskjold A. E. *Periplus.* Р. 139.
- ⁴⁰⁵ Замысловский Е. Е. Описание Литвы...; Герберштейн С. Записки о Москве. Прим. 20, с. 286. (Карту Москвой з «Касмаграфіі» (1544 г.) узводзяць да карты Віда—Ляцкага). Гл. таксама: Michow H. *Die ältesten Karten von Russland. Taf. I;* Nordenskjold A. E. *Facsimile-atlas...* Р. 115; Багров Л. С. История географической карты. С. 29; Материалы по истории русской картографии. Вып. 1, карты IX, X; Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 146.
- ⁴⁰⁶ Хорошкевич А. Л. Термины «Руссия» и «Московия» в 9—13 книгах «Анналов Польши» Яна Длугоша // *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury.* Warszawa, 1976. S. 205.
- ⁴⁰⁷ *Thartarica, qui vicinare contigua terris meis Russie ac Podolie.* MMAHP. V. 14. Cracoviae, 1894. s. 137.
- ⁴⁰⁸ Buczek K. *The history of Polish cartography.* Fig. 10, p. 33; Peliwo St. Drzeworytowe mapy ziem polskich z wydawnictw książkowych XVI w. Warszawa, 1991. S. 58—68; Bzinkowska J. Mapy ziem dawnej Polski — od XV do XVIII wieku — w wybranych atlasach biblioteki Jagiełłońskiej. Warszawa, 1992. S. 69—72, mapa 2; Bzinkowska J. Luźne mapy ziem polskich do końca XVIII wieku w zbiorach kartograficznych biblioteki Jagiełłońskiej. Warszawa, 1993. S. 17—18, mapa 1; Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Карта 4, с. 23; Mojski P. M. *Cartographia Rappersviliana Polonorum.* Р. 44, 611. Магчымы, гэтая карта — спрошчаная версія другога выдання карты Паўднёвой Сарматы Вапоўскага).
- ⁴⁰⁹ Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. P. ix; Bzinkowska J. Luźne mapy ziem polskich... S. 18—21, mapy 2, 3; Mojski P. M. *Cartographia Rappersviliana Polonorum.* Р. 49—50.

- ⁴¹⁰ *Landtafel des Ungerlands / Polands / Prussen / Littaw / Walachey.* Гл. Peliwo St. Drzeworytowe mapy ziem polskich... S. 88, rys. 14; Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej... T. 1. S. 30.
- ⁴¹¹ *Weyssen Reussenland das über den Neper hat vil Kalmus gegen dem Don (das ist der Tanais) hat auch vil Reu Ponticum daselbst und in der Littaw und funft vil andere Kreuter und Wurzeln die man anderstwo nit findet... Die weyssen Reussen seind under dem fürsten von Masouia. Es ist auch under im die groß statt Neügardia oder Nouigrod von der biefornen in beschreibung der Littaw vil gesagt ist. Von diser statt ist ein folchsprichwort erstanden: Wer mag wider Gott und wider die groß Neügardiam. Cosmographey oder beschreibung aller Länder, Herrschaften, furnemsten Stetten... Beschriben durch Sebastianum Munsterum... Das vierdt Buch.* Р. xxix.
- ⁴¹² Чыста «трансрыфейская» лакалізацыя сустракаецца і ў лацінскіх выданнях «Касмаграфіі»: *Versus Tanaim uero & Meotim ubi Alba est Russia sub Moscovitarum principis dominio* — цыт. паводле: Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. 17; а таксама ў французскім перакладзе (Базэль, 1552): *et tirant vers le fleuve Tanais au lieu ou est la blanche Russie sous la jurisdiction du prince des Moscovites, la terre aporte des cannes aromatiques, et espicies, et plusieurs herbes et racines qu'on ne trouve point ailleurs.* (Munster S. Briefe description de la Poloigne... Р. 124). Гл. таксама: Замысловский Е. Е. Описание Литвы... С. 75—76; Дорошкевич В. Н. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. С. 104.
- ⁴¹³ Munster S. Briefe description de la Poloigne... Р. 128, 130. Гл. таксама заўб. ⁷¹.
- ⁴¹⁴ Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Киев, 1899. Табл. IV, с. 9; Анучин Д. К вопросу о Белорусской территории. С. 96; Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 116, 149.
- ⁴¹⁵ Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Табл. V, с. 9.
- ⁴¹⁶ Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Табл. XV, с. 7; Герберштейн С. Записки о Московии. С. 143.
- ⁴¹⁷ Бокачёв Н. Географические карты России XV—XIX столетий. С. 7; Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Табл. XVI, с. 7; Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». London, 1975.
- ⁴¹⁸ Shirley R. W. The mapping of the world. Р. 110—111, plate 84.
- ⁴¹⁹ Сводная карта по данным Антония Дженкинсона и Сигизмунда Герберштейна // Атлас географических открытий в Сибири и в Северо-Западной Америке XVII—XVIII вв. М., 1964; Michow H. Weitere Beiträge zur ältesten Kartographie Russlands. S. 141.
- ⁴²⁰ Упершыню карта Градэцкага была апублікаваная ў 1562 г. у Базэлі. Гл. пра яе: Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego. S. 63—65; Bzinkowska J. Luźne mapy ziem polskich... S. 24—27, карта 4; Mojski P. M. Cartographia Rappersviliana Polonorum. Р. 88—90, 97 і інш. Што датычысь Артэлія, то Л. Казлоў памыляеца, прыпісваючы яму выказванне, зробленое нібыта ў тлумачэнні да карты Літвы з атласа *Theatrum Orbis Terrarum*, што «большасць называе гэтую зямлю [паводле Казлова,

частку ВКЛ. — А.Б.], згодна з даследваннямі Мацвея з Мехава аб Сарматыях, Белай» (Козлов Л. Р. Картография Белоруссии XVI—XVII вв. С. 76). У сапраўднасці ж, у гэтым атласе адсутнічае як асобная карта Літвы, так і прыведзеная цытата, хаця спасылкі на Мацвея Міхойскага сапраўды прысутнічаюць у тлумачэннях да карт Рэчы Паспалітай (таб. 44) і Маскоўскай дзяржавы (таб. 46). Гл. : Abraham Ortelius. *Theatrum Orbis Terrarum* — Antwerp, 1570. Amsterdam, 1964 (факсімільнае ўзнаўленне выдання 1570 г.). Tab. 44, 46.

⁴²¹ Урбан П. У сувязі з гісторычных фактаў. С. 65; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 28.

⁴²² Огородников В. И. Донесение о Московии второй половины XVI века. С. IV—V; Лебедев Д. М. Очерки по истории географии в России XV и XVI вв. С. 116.

⁴²³ *onde crederei essere disceso il nome della Russia, imperoche chiameno una parte di Lithuania Russia bassa et l'altra la bianca ulteriore soggetta a Moscovii. Discorso della Moscovia di Marco Foscarino, almeno attribute a lui* // HRM. V. I. P. 147; Огородников В. И. Донесение о Московии второй половины XVI века. С. 5. Гэта амаль даслоўная цытата з Джовія (гл. заув. ³⁸²).

⁴²⁴ ...la Russia ulteriore detta bianca e soggetta a Moscoviti, e l'altra e parte de Moscoviti, e parte de Poloni. Discorso della Moscovia di Marco Foscarino. P. 155; Огородников В. И. Донесение о Московии второй половины XVI века. С. 19.

⁴²⁵ Материалы по истории русской картографии. Вып. 1. Табл. XVII. С. 10—11; Рыбаков Б. А. Русские карты Московии XV — начала XVI в. С. 30, карты 5, 6. Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы XV—XVIII вв. С. 32. Б. Рыбакоў лічыць, што Джэнкінсан, хаця і ведаў пра належнасць Смаленска Маскоўскай дзяржаве, дыспанаваў нейкай састаўрэлай рускай картай, складзенай да 1514 г., на якой гэты горад быў аднесены да ВКЛ.

⁴²⁶ *Il quale levati i stati ad' alcuni dei suoi feudatarii, et alcune altre Provincie a sua obbedienza ridotte, lasciato il titolo di Russia, riprese il primo di Moscovia, percio tutta quella parte della Russia Bianca da lui, e da Basilio suo figiuolo posseduta, divisa della Russia Rossa per il gran fiume Neper, prese il nome di Moscovia. Narratio historica de Moscovitico Imperio.* P. 162; Аннінскій С. А. Рассуждение о Московии Франческо Тьеполо. С. 327, 345; Урбан П. У сувязі з гісторычных фактаў. С. 65; Станкевіч Я. Нарысы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 28; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 68.

⁴²⁷ *nondimeno confidati nelle proprie forze ardirono muover guerra a detti Tartari. Ne percio poterono i Russiani liberarsi in tutto dal Tributo finche Gio[yanni], avo di questo Duca, veduta tutta la Russia Rossa, e parte della bianca, dal giogo di tal servitu col braccio de Polachi, e Lituani liberata... Narratio historica de Moscovitico Imperio.* P. 171; Аннінскій С. А. Рассуждение о Московии Франческо Тьеполо. С. 343, 364.

10. „Как был Полоцек за царем...“

⁴²⁸ *Nam Ioannes Moschorum dux subacto Novogrodo magno, & compluribus arcibus atque castellis finitimaе Russiae, quae Alba dicitur, magnoque Lituаnorum duci parebat, in potestatem suam redactis, reliquaе Russiae & Lituаniae vehementer imminelat.* Martini Cromeri. *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.* Basileae, 1558. P. 647; Basileae, 1568. P. 422.

⁴²⁹ Kromer M. Polska. Prz. S. Kozikowskiego. Olsztyn, 1984; Kromer M. Polska. Prz. W. Syrokomli. Wilno, 1853; Cromer M. Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Poloni libri duo. Cracoviae, 1901. (паўтор выдання 1578 г.).

⁴³⁰ Kromer M. Polska. Prz. S. Kozikowskiego. S. 36; Kromer M. Polska. Prz. W. Syrokomli. S. 19; Cromer M. Polonia.. P. 26.

⁴³¹ Kromer M. Polska. Prz. S. Kozikowskiego. S. 28; Kromer M. Polska. Prz. W. Syrokomli. S. 12; Cromer M. Polonia... P. 20.

⁴³² Kromer M. Polska. Prz. S. Kozikowskiego. S. 40; Kromer M. Polska. Prz. W. Syrokomli. S. 24; Cromer M. Polonia.. P. 30.

⁴³³ Гл. заўв. ²²³.

⁴³⁴ Kromer M. Polska. Prz. S. Kozikowskiego. S. 20—21; Kromer M. Polska. Prz. W. Syrokomli. S. 6; Cromer M. Polonia... P. 15.

⁴³⁵ Юзэфович Л. Как в посольских обычаях ведется. С. 145.

⁴³⁶ Повесть о приходении Стефана Батория на град Псков. М.—Л., 1952. С. 52.

⁴³⁷ На шматлікіх картах (Франкфурт-на-Майне, 1660 ці 1679; Парыж, 1674; Кёнігсберг, 1683 / 84 і г.д.), распрацаваных Нікаля Сансонам д'Абэвілем-бацькам паводле матэрыйалаў Баллана, паўночны край *Russia Alba* дасягае 57°. Магчыма, у гэтым бачны след Кромеравай «Польшчы». Aleksandrowicz St. O najdawniejszych mapach państwa moskiewskiego // Studia źródłoznawcze. XXI, Warszawa—Poznań, 1976. S. 174; Bzinkowska J. Luźne mapy ziem polskich... S. 40, 41, 48, 49; mapy 9, 11; Россия XVI—XVIII в. глазами иностранцев. Л., 1990. С. 28. Але іншыя карты Абэвіля называлі *Белай Руссю* Маскоўскую дзяржаву (гл. заўв. ⁴⁹³).

⁴³⁸ Багров Л. С. История географической карты. Рис. 47, с. 33; Michow H. Weitere Beiträge zur ältesten Kartographie Russlands. S. 169—170, Karte IV. На фрагмент карты Вопеля, змешчаны ў вядомай працы Александровіча, *Russia Alba* не трапіла (Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Мара 10). Цікава, што на гэтай карце на поўнач ад Гародні, Друцка, Орши змешчаны надпіс *Alani*, што можа паказваюць на сувязь паміж гэтай этнічнай назівай і харонімам *Белая Русь*, якая бачылася некаторым аўтарам Сярэднявечча і ранняга Новага часу. Гл. заўв. ⁷⁸, ³⁸⁴, ³⁹³.

⁴³⁹ АЗР. Т. 3. СПб, 1848. прим. 25, с. 7.

⁴⁴⁰ maximi Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, Russiae Albae et Livoniae, tuto et absque ullius impedimento morave cum eorum sarcinis familiaribusque, qui decem nimerum non excedent... I. A. Caligarii, nuntii apostolici in Polonia, epistolae et acta. 1578—1581. Monumenta Poloniae Vaticana. Т. IV. Cracoviae, 1915. № 350, р. 629. У 1581 г. Баторы дазволіў рыхскім купцам гандляваць

- «у Ліфляндый, Жмудзі, Літве і Белай Русі». (Можейко Н. С., Игнатенко А. П. Древнерусский язык. С. 24).
- ⁴⁴¹ Новодворский В. Борьба за Ливонию между Москвою и Речью Посполитой (1570—1582). СПб., 1904. С. 272—273.
- ⁴⁴² *Alba Russia habet primem urbem Polotzum ad Dunam fluvii positum.* АСД. Т. 5. Вильна, 1871. С. 74.
- ⁴⁴³ Зеленский И. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Минская губерния. Ч. I. СПб., 1864. С. 406.
- ⁴⁴⁴ Баршчоўскі Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях. Мн., 1990. С. 8, 10, 124 і інш.
- ⁴⁴⁵ Buczek K. The history of Polish cartography. Fig. 29.
- ⁴⁴⁶ Коялович М. Дневник последнего похода Стефана Батория на Псков и дипломатическая переписка того времени. СПб., 1867. С. 188.
- ⁴⁴⁷ Kronika Sarmacyey Europskiey. С. 323; Юхо Я. Пра назуву «Беларусь». С. 178—179
- ⁴⁴⁸ Юхо Я. А. Белая Русь // Беларуская ССР: Кароткная энцыклапедыя. Т. 1. Мн., 1978. С. 108.
- ⁴⁴⁹ Гл., напрыклад: Сагановіч Г. М. Найменне Бацькаўшчыны // Імя тваё «Белая Русь». С. 166; Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (в поисках истоков). С. 87.
- ⁴⁵⁰ *Arandi, seminandique modus in Russia Alba Moschoviae confini, & in Magno Ducatu Lituaniae. Sarmatiae Europeae descriptio.* Ab Alexandro Guagnino Veronensi // Poloniae Historiae Corpus. Ex bibliotheca Ioan. Pistorii Nidani. Per Sebastiani Henric Petri. V. I. Basileae, 1588. Р. 47; Kronika Sarmacyey Europskiey. С. 333; Сапунов А. Способ запашки земли и посева хлебов в Белоруссии и в великому княжестве Литовском // Полоцко-Витебская старина. Вып. 3. Витебск, 1916. С. 325; Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Т. 1. С. 133.
- ⁴⁵¹ Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Т. 1. С. 135.
- ⁴⁵² Гл. заўб.²⁴⁵.
- ⁴⁵³ *Moscovia, Moscva vulgo dicta, Urbs amplissima, caput et metropolis totius Russiae aliae, Magno Moscorum duci subjectae.* Kronika Sarmacyey Europskiey. С. 474; Alexandri Gvagnini Veronensis. *Moscoviae descriptio.* Р. 1; Гваньини А. Описание Московии. М., 1997. С. 12—13. Гл. таксама заўб.³⁵⁷.
- ⁴⁵⁴ Гваньини А. Описание Московии. С. 10—11.
- ⁴⁵⁵ *Polotia deditio recuperata, Socolia, Czussa, Turovla et aliis Albae Russiae oppidis ferro et flamma funditus eversis.* Pauli Oderborni. *De Russorum Religione et Ritibus Narratio* // HRS. V. II. 1842. Р. 1.
- ⁴⁵⁶ Op. cit. P. 41.
- ⁴⁵⁷ *He got from the king of Poland the famous cities of Polotsk, Smolensk, Dorogobuzh, Viaz'ma and many other towns; Belorussia and Lithuania, goodly towns of traffic, and countries yielding great commodities...* Horsey J. Travels // Rude & barbarous kingdom. Russia in the accounts of sixteenth-century English voyagers. Р. 265. Зрэшты, напісанне *Belorussia* (у Севасц'янавай — «Белоруссия») адносіцца да рэдакцыі выдаўца Хорзі — Беры і Крамі,

а не да першакрыніцы, дзе сказана *Bella Russia*. Гл. таксама: Горсей Дж. Записки о Московии XVI в. СПб., 1909. С. 21—22; Севастьянова А. А. Записки Джерома Горселя о России в конце XVI—начале XVII вв // Вопросы историографии и источниковедения отечественной истории. М., 1974. С. 88; Горсей Дж. Записки о Московии. XVI—начало XVII в. М., 1990. С. 51.

⁴⁵⁸ Гл. заўв. ⁴²⁸.

⁴⁵⁹ Kappeler A. Die deutschen Flugschriften über die Moskowiter und Iwan den Schrecklichen im Rahmen der Russlandliteratur des 16. Jahrhunderts // Russen und Russland aus deutscher Sicht 9. — 17. Jahrhundert. S. 162—163; Белы А. Палаць у нямецкіх лягучых лістках XVI ст. // Спадчына. 1997. № 6. С. 215. «Традыцыя» блытаць назывы *Полацк і Пскоў*, блізкія ў нямецкім і лацінскім напісанні (*Ploscke* — *Ploschkow*), заставалася даволі трывалай і ў XVII ст.: швед Пер Персан у сваёй гісторыі вялікага княства Маскоўскага, пераказаючы гісторыю Рагвалода, назваў яго пскоўскім князем. Гл.: Петр Петреў де Ерлезунда. История о великом княжестве Московском // ЧОИДР. 1866. Кн. 1. С. 98.

⁴⁶⁰ lannde *Ploschkow, Smalenske, Vitenbecke etc. und andere Reussche lande, dy under dem groszforstenthum czu Littouwen seyn gesessen*. ММАНР. V. 14. Cracoviae, 1894. S. 289.

⁴⁶¹ Вяземскім князем да 1404 г. быў і славуты Фёдар Юр'евіч, «герцаг Белай Русі».

⁴⁶² Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского // Исследования по истории и историографии феодализма. М., 1982. С. 242.

⁴⁶³ Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско–литовского летописания. М., 1985. С. 127.

⁴⁶⁴ Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmódzka i wszystkiej Rusi. T. II. W., 1846. S. 168.

⁴⁶⁵ Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.

⁴⁶⁶ ПСРЛ. Т. 35. М., 1980. С. 34, 57, 75, 106, 162, 209.

⁴⁶⁷ Тамсама. С. 59, 76, 108, 141, 163, 188, 209. «Пахвала Вітаўту», падкрэсліваючы высокі міжнародны аўтарытэт Вітаўта, безумоўна, перабольшвае яго юладу над суседнімі дзяржавамі. Гэты тэкст нельга разумець літаральна, тым больш, што ён вельмі нагадвае Псалом 72 (71), на ўзор якога, несумненна, і ствараўся.

⁴⁶⁸ Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско–литовского летописания. С. 127; Он же. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.

⁴⁶⁹ Strykowski M. Kronika Polska... Т. I, с. 168; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.

⁴⁷⁰ Strykowski M. Kronika Polska... Т. I, с. 126; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 239.

⁴⁷¹ Strykowski M. Kronika Polska... Т. II, с. 10; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 239.

⁴⁷² Strykowski M. Kronika Polska... Т. I, с. 125; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.

- ⁴⁷³ Stryjkowski M. Kronika Polska... Т. I, с. 286; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.
- ⁴⁷⁴ Stryjkowski M. Kronika Polska... Т. II, с. 186; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.
- ⁴⁷⁵ Stryjkowski M. O poczatkach, wywodach, dzelnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemoidzkiego i ruskiego, nigdy przedtym od żadnego ani kuszone ani opisane, z natchnenia Bożego a z uprzejmie pilnego doświadczzenia. Warszawa, 1978. S. 116—117. Падзеі 1320-х г., звязаныя з барацьбай за Валын' і Галічыну, пададзенныя тут Стрыйкоўскім у надзвычай скажоным выглядзе. Сапраўдную карціну гл., напрыклад: Паштуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. С. 151—152, 167—168.
- ⁴⁷⁶ Stryjkowski M. Kronika Polska... Т. I, с. 111; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 240.
- ⁴⁷⁷ Па інэрціі тყы ўкраїнська землі, якія раней ўваходзілі ў склад ВКЛ, называлі Літвой часам нават у XVIII ст. У дачыненні да Падолля, напрыклад, гл.: Кантемир Д. Описание Молдавии. Кишинёв, 1972. С. 10.
- ⁴⁷⁸ Цыт. паводле: Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Мн., 1983. С. 82. Рукапіс перакладу («Кроиника словянів руская о панствах руских, полских и литовских») захоўваецца ў Санкт-Пецярбургской Публічнай бібліятэцы — Ф. IV, 688.
- ⁴⁷⁹ ПСРЛ. Т. 32. М., 1975. С. 26. Гл. таксама заўв. ⁴⁷³.
- ⁴⁸⁰ *il negotio di quella incursione fatta dal Mosco nell' Alba Russia in tempo della tregua. Di Mgr Bolognetti al Cardinal di Como. Varsavia 27 di Luglio 1581* // HRM. V. I. P. 320.
- ⁴⁸¹ Новодворский В. В. Борьба за Ливонию между Москвою и Речью Посполитой. С. 213; Сідарэнка Б. Магілёў ў сістэмі ўзаемадносін Вялікага княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавы XVI ст. // БГЧ. 1994. № 3. С. 33.
- ⁴⁸² *At et cum essem in Alba Russia, relatum est mihi, in ea quae Rubra dicitur, quaque item, ut Alba, Poloniae regi subdita est, Drohobicii puteum esse aquae salsa...* Antonius Possevinus. De Moscovia // HRM. V. II. Petropoli, 1842. Р. 280; Московия (De rebus Moscoviticis) // Поссевино А. Исторические сочинения о России XVI в. М., 1983. С. 30. Маецца на ўвазе Драгобыч у сучаснай Львоўскай вобл., а не Дарагабуж у Смаленскай, як памылкова адзначана ў перакладзе на рускую Л. Гадавіковай.
- ⁴⁸³ Ливония // Поссевино А. Исторические сочинения о России. С. 213.
- ⁴⁸⁴ Падобным чынам Джайлс Флетчар вызначаў межы *Белай Сарматыі* — гл. заўв. ⁵⁵⁶.
- ⁴⁸⁵ Московское посольство // Поссевино А. Исторические сочинения о России. С. 191; Годовикова Л. Н. «Московское посольство» Антонию Поссевино. С. 91.
- ⁴⁸⁶ Шмуяло Е. Известия Джиованни Тедальди о России времен Ивана Грозного // ЖМНП. 1891. № 5—6.
- ⁴⁸⁷ Наўрад ад ці ён меў нейкае дачыненне да в. Рысін цяперашняга Себежскага раёна Paciї, як часта памылкова сцвярджаюць. Пра крытыку гэтага сцвярджэння гл.: Lulewicz H. Salomon Rysiński // PSB. Z. 139. Wrocław etc., 1992. S. 553.

⁴⁸⁸ Lulewicz H. Salomon Rysiński. S. 553—557; Порецкий Я. И. Соломон Рысинский * Solomo Pantherus Leucorussus. Mn., 1983. С. 8.

⁴⁸⁹ Порецкий Я. И. Соломон Рысинский. С. 9.

11. «Сумежная і падуладная»

⁴⁹⁰ *Moscovia urbs metropolis totius Russiae Albae*. Памятники архитектуры

Москвы. Кремль. Китай-город. Центральные площади. М., 1982. С. 56; Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Карта 5, с. 24.

⁴⁹¹ *Stadtebuch von Georg Braun und Franz Hogenberg*. Bd. VI. Köln, 1618. Такое разумение *Белай Русі*, магчыма, узыходзіць да карты Антонія Віда, якую Хогенберг перагравіроўваў у 1570 г. (Бокачёв Н. Географические карты России XV—XIX столетий; Быковский Н. М. Картография: исторический очерк. С. 148).

⁴⁹² Blaeu J. *Wielki atlas XVII w. świata*. Warszawa, 1990. S. 44—45.

⁴⁹³ *La Russie Blanche ou Moscovie*. Mojski P. M. *Cartographia Rappersviliana Polonorum*. Р. 523—524 і інш.

⁴⁹⁴ *Karte um das Nordpolargebiet*, 1701 // Haack geographisch-kartographischer Kalender 1984. Gotha, 1983.

⁴⁹⁵ Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. 9; Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Карта 12 б, с. 32.

⁴⁹⁶ *Carte generale de toutes les costes du monde (chez Jean Covens et Corneille Mortier)*. Nordenkjold A. E. *Periplus. Tab. LIX*.

⁴⁹⁷ АпЮЗР. Ч. I, Т. VI. Киев, 1883. С. 657—658.

⁴⁹⁸ АСД. Т. 5. С. 74; Гринблат М. Я. Белорусы. Mn., 1968. С. 79; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 10—11; Сагановіч Г. М. Найменне Бацькаўшчыны с. 166; Starowolski Sz. *Polska albo opisanie położenia królestwa Polskiego*. Kraków, 1976. С. 89—90. Заўважым, што Стыр на большым працягу цячэ праз Украінскае Палессе.

⁴⁹⁹ Kromer M. *Polska*. Prz. S. Kozikowskiego. S. 27; Kromer M. *Polska*. Prz. W. Syrokomli. S. 12; Cromer M. *Polonia...* Р. 20.

⁵⁰⁰ Starowolski Sz. *Polska...* S. 97.

⁵⁰¹ Тамсама. S. 101.

⁵⁰² АпЮЗР. Ч. I, Т. VII. С. 277.

⁵⁰³ Савва В. И. Московские цари и византийские василевсы. С. 345.

⁵⁰⁴ Насеевич В. Да пытання пра саманазув беларусаў у перыяд ВКЛ // Беларусіка — Albaruthenica. Mn., 1992. С. 98. *Русь* у якасці такога гісторыка-геаграфічнага рэгіёну пазначаная, напрыклад, на карце «Беларусь у канцы XVI ст.», складзенай М. Ф. Спірыдонавым. Гл. ЭГБ. Т. 2. С. 394—395.

⁵⁰⁵ Stryjkowski M. *Kronika Polska...* Т. II. С. 327; Улащик Н. Белая и Черная Русь в «Кронике» Матвея Стрыйковского. С. 241.

⁵⁰⁶ Описание путешествия в Москву Николая Варкоча, посла римского императора, в 1593 году // Проезжая по Московии. (Россия XVI—XVII веков глазами иностранцев). М., 1991. С. 143.

⁵⁰⁷ ПСРЛ. Т. 35. С. 248.

⁵⁰⁸ ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1843. С. 236; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 10. Густынскім гэты летапіс называецца паводле Густынскага Прылуцкага манастыра на Палтаўшчыне, дзе каля 1670 г. яго перапісаў іераманах Міхайл Ласіцкі. Цяпер прынята лічыць, што летапіс быў створаны паміж 1623—1627 г. вядомым праваслаўным пісьменнікам—палемістам, зачытам працы ўніі Захарыя Капысценскім — блізкім сваяком згаданага ніжэй Міхайлі Капысценскага. (Мысык Ю. А. Украінскія летаписі XVII в. Днепропетровск, 1978. С. 13).

⁵⁰⁹ Кулиш П. А. Материалы для истории воссоединения Руси. Т. 1. 1578—1650. М., 1877.

⁵¹⁰ Русская историческая библиотека. Т. 2. СПб., 1875. Стб. 610, 613, 638, 657 ды інш.; Потебня А. А. Этимологические заметки. С. 118.

⁵¹¹ *Ono Polock, Witepsk, Mścisław, Orsza, Mohylow, Dysna etc. na Bialej Rusi.* Документы, объясняющие историю Западно-Русского края и его отношение к России и к Польше. СПб., 1865. с. 292; БЭФ. Т. 1. С. 400; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў // Імя тваё «Белая Русь». С. 10.

⁵¹² Документы, объясняющие историю Западно-Русского края... с. 296.

⁵¹³ БЭФ. Т. 1. С. 446.

⁵¹⁴ Россия и Италия. Т. 2. Вып. 1. СПб., 1908. С. 8—12.

⁵¹⁵ Kurczewski J. Wileńskie biskupstwo // Encyclopædia Kościelna. Т. 31. Płock, 1911. S. 226; Грыцкевіч А. П. Валовічы // ЭГБ. Т. 2. С. 210.

⁵¹⁶ Starowolski Sz. Polska... S. 85.

⁵¹⁷ Kosman M. Historia Białorusi. Wrocław etc., 1979. S. 15; Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». Р. 33. Астроўскі спасылаеца на біскупа—суфрагана Тэадора Скуміновіча, які падчас побыту ў Рыме ў 1652 г. падараў тадышнім царкве Св. Сергія і Бахуса рукапіс славянскай літургіі Іаана Златавуста з надпісам *Theodorus Skuminowicz Episcopus Grafiopolitanus Suffraganus Vilnensis per Albam Russiam*. Але гэта не можа служыць доказам таго, што архідыяканіз з самога свайго заснавання ў 1619 г. афіцыйна называлася *Беларускай*. Самы ранні вядомы нам дакумент, у якім аболецкі плябан (Ян Хрызастом Разнятойскі) носіць тытул архідыякана Беларускага, датуецца 1634 г. — гл. : Историко-юридические материалы, извлечённые из актовых книг губерний Витебской и Могилёвской. Вып. 20. Вітебск, 1890. С. 63—64.

⁵¹⁸ АЗР. Т. 4. С. 313.

⁵¹⁹ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 36.

⁵²⁰ АСД. Т. 2. Вильна, 1867. С. 57; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых запісаў. С. 11.

⁵²¹ ЭГБ. Т. 3. С. 502.

⁵²² АСД. Т. 5. С. 123.

⁵²³ Грыгаровіч І. І. Беларуская іерархія. Мн., 1992. С. 20, 22; Юхо Я. Правазвеста «Беларусь». С. 182.

⁵²⁴ Сагановіч Г. Найменне Бацькаўшчыны. С. 166; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 69; Дорошенко В. В. Торговля и купечество Риги в XVII в. Рига, 1985. С. 90; с. 304, прим. 83.

- ⁵²⁵ ПДС. Т. 2. СПб., 1852. Стб. 1366; Опись архива Посольского приказа 1626 г. Ч. 1. М., 1977. С. 375—377.
- ⁵²⁶ ПДС. Т. 2. Стб. 1373.
- ⁵²⁷ Крапівін П. Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь». С. 59; Сагановіч Г. М. Да гісторыі назвы «Белая Русь». С. 69.
- ⁵²⁸ Опись архива Посольского приказа 1626 г. Ч. 1. С. 77.
- ⁵²⁹ Тамсама. С. 239.
- ⁵³⁰ Тамсама. С. 181.
- ⁵³¹ Тамсама. С. 111.
- ⁵³² Тамсама. С. 384.
- ⁵³³ Опись царского архива XVI в. и архива Посольского приказа 1614 г. Под ред. С. О. Шмидта. М., 1960.
- ⁵³⁴ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трёх томах. Т. 2. 1648—1651 г. М., 1953. С. 233, 303. Заўважым для парапіння, што частку цяперашній Браншчыны, па наш бок тагачаснай мяжы, сумна вядомы смаленскі ваявода Казімір-Філіп Абуховіч у 1648 г. аднёс да *Белай Русі*, паведаміўшы, што казацкія атрады Хмяльніцкага разарылі «паветы Старадуб, Рэчыцу, Мазыр, Бярэсце і шмат іншых замкаў на Белай Русі». Можейко Н. С., Игнатенко А. П. Древнерусский язык. С. 25.
- ⁵³⁵ Воссоединение Украины с Россией. Т. 2. С. 152, 154, 160.
- ⁵³⁶ Тамсама. С. 232.
- ⁵³⁷ Цітоў А. К. Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі. Мн., 1993. С. 36—37.
- ⁵³⁸ С. Т. Маскоўская паслы 1646 г. як абаронцы беларускай мовы // Крывіч. № 4, 1923; Тумаш В. Дыпляматычная кантравэрсія 1646 году за беларускую мову // Спадчына. 1997. № 2. С. 197.
- ⁵³⁹ Крижанич Ю. Обясене виводно о письме словенском // ЧОИДР. 1891. Кн. 1. С. 28.
- ⁵⁴⁰ «белорускиъ юест некое мерзко смешание из Русского да Лешкого». (Тамсама).
- ⁵⁴¹ Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел. Ч. III. М., 1822. № 183. С. 537—538; Карский Е. Белоруссы. Введение к изучению... С. 115.
- ⁵⁴² [Бодянский О. М.] Путешествие в Московию барона Майерберга // ЧОИДР. 1873. Кн. IV. С. 119, 154, 156.
- ⁵⁴³ Китайская реляция о посольстве Николая Спафария в Китай. С. 14.
- ⁵⁴⁴ Buczek K. The history of Polish cartography. Fig. 37; Козлов Л. Р. Картография Белоруссии XVI—XVII вв. С. 78; Казлоў Л. Р. Першыя карты Белай Русі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1980. № 4. С. 31; Яго ж. Баплан // ЭГБ. Т. 1. С. 293. Mojski P. M. Cartographia Rappersviliana Polonorum. Р. 141.
- ⁵⁴⁵ Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». Р. 5; Ostrowski W. The ancient names and early cartography of Byelorussia. Р. ix, plate III; Ширяев Е. Е. Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Карта 9,

с. 28. Наконт першай карты, на якой *Russia Alba* вынесена ў загаловак карты, гл. заўб. ²⁵³.

⁵⁴⁶ Ostrowski W. About the origin of the name «White Russia». P. 13; Aleksandrowicz St. O najdawnejzych mapach państwa moskiewskiego. S. 174; Bzinkowska J. Luźne mapy ziem polskich... S. 49—51, mapa 12.

⁵⁴⁷ Bzinkowska J. Luźne mapy ziem polskich... S. 97—98; mapa 19.

12. Геаграфічны трыкалор

⁵⁴⁸ Чаквін I. У. Чорная Русь. С. 532.

⁵⁴⁹ Юхо Я. Pra назыву «Беларусь». С. 178; Тарасаў К. Памяць пра легенды: постасці беларускай мінуўшчыны. С. 46.

⁵⁵⁰ Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (поисках истоков). С. 132—133.

⁵⁵¹ Станкевіч Я. Нарсы з гісторыі Вялікалітвы—Беларусі. С. 25.

⁵⁵² Кирпичников А. Н., Дубов И. В., Лебедев Г. С. Русы и варяги. С. 197.

⁵⁵³ «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI—XIII вв. М., 1987. С. 71. Н. Шчавялёва, аўтар каментарыяў да «Вялікай хронікі», разумее пад першай часткай Русі Кіеўскую зямлю, а пад другой — усе астатнія рускія ўдзельныя княствы. Але больш лагічна, на наш погляд, бачыць тут тыя ж «Верхнюю» ды «Ніжнюю» Русь.

⁵⁵⁴ Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia. Ed. Velykij G. Vol. I. Roma, 1953. P. 148; Рамм Б. Я. Папство и Русь в X—XV вв. С. 242

⁵⁵⁵ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 35; Барбаро и Контарини о России. С. 188. Гл. таксама заўб. ³⁸², ⁴⁰² і ⁴⁰³.

⁵⁵⁶ *The country of Russia was sometimes called Sarmatia... When it bare the name of Sarmatia, it was divided into two chief parts, the white and the black. The white Sarmatia was all that part that lieth towards the north and on the side of Livonia — as the provinces now called Dvina, Vaga, Ustiug, Vologda, Kargopol, Novgorod, etc. — whereof Novgorod Velikii was the metropolis or chief city.* Fletcher G. Of the Russe Commonwealth. P. 110—111. Рускія пераклады: Флетчэр Дж. О государстве Русском. СПб., 1906. С. 7—8; Флетчэр Дж. О государстве Русском // Проезжая по Московии. С. 25—26 (Пар. з заўб. ⁴⁸⁴).

⁵⁵⁷ [Russia] *Divisa fuit in Russiam Albam & Russiam Nigrum. Duo praecipui Russiae ducatis fuerunt Kiovia & Vladimiria, quibus qui potiebantur illi veluti Monarchae Russorum erant. Kiovia fedes erat Russiae nigrae, Vladimiria Russiae albae.* Horn G. Orbis imperans... Leiden, 1668. P. 248.

⁵⁵⁸ Welke M. Deutsche Zeitungsberichte über den Moskauer Staat im 17. Jahrhundert // Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.—17. Jahrhundert. S. 268.

⁵⁵⁹ Многім сўрапейцам было вядома пра вядучую ролю Ўладзіміра ў Паўн.—Усx. Русі XII—XV ст. і наступны пераход гэтай ролі да Масквы. А паколькі яны лічылі Белую Русь іншай назвай Маскоўскай дзяржавы, з гэтага вынікала, што першым цэнтрам Белай Русі быў менавіта Ўладзімір. (Магчыма, аднак, што некаторую ролю ў фармаванні заходнеўрапейскага стэрэатыпу «Белая Русь = Vladimiria» адыграла і інфармацыя нека-

торых крыніц — напрыклад, Дубніцкай хронікі — паводле якіх «зямля белых русінаў» была тоеснай заходнеўкраінскай «Ладамерыі»). Курляндзец Якуб Рэйтэнфельс пісаў у сваім трактаце пра Масковію, выдадзеным у 1680 г. у Падуі: «...Белая [Русь] — вобласць большая за астатнія, але частка яе належыць Польшчы. Яна ў некаторых пісьменнікаў набыла цару прозвішча «Белага», бо сапраўды насельнікі яе большай часткай носяць белую вопратку. Галоўным горадам гэтай вобласці быў спачатку Ўладзімір, а потым Масква, і гэтая назва застаецца за ёй і ў наш час» (Рейтенфельс Я. Сказания светлейшему герцогу Тосканскому Козьме третьему о Московии (Падуя, 1680). Пер. с лат. А. Станкевіча // ЧОИДР. 1906, кн. 3. С. 199). Тацішчаў фактычна ажыццяўі «рээкспарт» гэтай ідэі ў Расію.

⁵⁶⁰ Рыбаков Б. А. Русские карты Московии XV — начала XVI в. С. 18.

⁵⁶¹ Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Mapa 7.

⁵⁶² АСД. Т. 5. С. 74; Starowolski Sz. Polska... S. 100.

⁵⁶³ Сапунов А. Способ запашки земли и посева хлебов в Белоруссии... С. 327, 328; Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Т. 1. С. 136; Mańczak W. Biała, Czarna і Czerwona Ruś. Р. 37.

⁵⁶⁴ Анучин Д. К вопросу о Белорусской территории. С. 95; Russland. Bücher—Porträts—Ansichten—Karten usw. Lagerkatalog 556 von Joseph Baer & Co. Frankfurt, 1908. S. 165; Mojski P. M. Cartographia Rappersviliana Polonorum. Р. 451—452.

⁵⁶⁵ Гл. заўв. ⁴³⁷.

⁵⁶⁶ Cellarius A. Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae, omniumque regionum juri Polonico Subjectorum novissima descriptio. Amstelodami, 1659. Р. 299.

⁵⁶⁷ Гл. заўв. ²⁹².

⁵⁶⁸ Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусскої. М., 1997. С. 53.

⁵⁶⁹ Насевіч В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага. С. 110.

⁵⁷⁰ Потебня А. А. Этимологические заметки. С. 119; Ильинский Г. К вопросу о происхождении названия «Белая Русь». С. 391—393; Крапівін П. Паходжанне назваў «Русь», «Белая Русь», «Чорная Русь» і «Чырвоная Русь». С. 63.

⁵⁷¹ Гл. заўв. ¹⁵¹, ¹⁵² і ¹⁵⁴.

⁵⁷² Гл. заўв. ²⁸⁰.

⁵⁷³ Гл. заўв. ³⁵⁸.

⁵⁷⁴ Гл. заўв. ²⁸⁷.

⁵⁷⁵ Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej... Т. 1. С. 116, mapa 23.

⁵⁷⁶ Buczek K. The history of Polish cartography. Fig. 3.

⁵⁷⁷ Helmold von Bosau. Slawenchronik // Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Band XIX. Darmstadt, 1963. S. 80, 81; Helmolda Kronika Słowian. Warszawa, 1974. S. 127—128; Keller M. Konturen: Die Darstellung der Ostslawen in Chroniken und Annalen des 9.—13. Jahrhunderts // Russen und Russland aus deutscher Sicht 9.—17. Jahrhundert. S. 6.

⁵⁷⁸ Starowolski Sz. Polska... S. 89.

⁵⁷⁹ БЭФ. Т. 1. С. 390; Фрагменты летапісаў, хронік і актавых записаў. С. 10.

⁵⁸⁰ Зеленский И. Материалы для географии и статистики России... Ч. I. С. 406.

⁵⁸¹ Дорошкевич В. Н. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. С. 104—105.

13. Міф і рэальнасць

⁵⁸² Гл. таксама заўб. ²¹⁷

⁵⁸³. *Ex hac tercia parte Russiae pelles preciosiores ad varias gentes mittuntur.* Joannis Stobnicensis. *Introductio in Ptolomei cosmographiam.* Cracoviae, 1519. Fol. 21.

⁵⁸⁴ Quae Magno Ducatu *Lituaniae* adjacet subjacetque, *Russia* vulgo dicitur *Alba*. (Курсій Стараўольскага). АСД. Т. 5. С. 74; Starowolski Sz. Polska... S. 101.

⁵⁸⁵ *Alba dicitur vel ob album incolarum colorem, vel ob campos diutius nivibus opertos, et omnia alba exhibentes; unde et lupi, ursi, lepores, vulpes, et reliqua animalia, tam domestica quam sylvestria, quae in aliis locis alium colorem habent, alba decorata sunt. Albam Russiam non a nivibus, aut ab incolarum colore, sed ad albis galeris, quibus incolae utuntur, dici putat Brietius in suis Paralelis Geographicis.* («Белай называеща або ад белага колеру жыхароў, або ад палеткаў, на шырокім прасторы пакрытых снегам, і якія ўсё робяць белым; адсюль і ваўкі, мядзведзі, зайцы, лісы, і іншыя жывёлы, як хатнія, так і лясныя, якія ў іншых месцах маюць іншыя колеры, упрыгожаныя белым колерам. Брызцый жа мяркуе ў сваіх *Paralelis Geographicis*, што Белай Русь называющу не ад снегу або ад колеру жыхароў, але ад белых [футравых] шапак, якія ўжываюць жыхары»). Cellarius A. Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae... novissima descriptio. Р. 408—409; Mańczak W. Biała, Czarna i Czerwona Ruś. Р. 34. Келер спасылаецца на твор французскага вучонага—езуіта (Brietius P. *Parallela Geographiae veteris & novae.* V. I—III. Paris, 1648—49), які нам не ўдалося праглядзець.

⁵⁸⁶ Аристотель Фиораванте. Материалы для археологического словаря // Древности. Труды Московского археологического общества. Т. IV. М., 1874. С. 38; Алексеев М. П. Сибирь в известиях западноевропейских путешественников и писателей. Т. I. С. 63; Снегирев В. Аристотель Фиораванти и перестройка Московского Кремля. М., 1935. С. 79; Земцов С. М., Глазычев В. Л. Аристотель Фьораванти. М., 1985. С. 96.

⁵⁸⁷ Алексеев М. П. Сибирь в известиях западноевропейских путешественников и писателей. Т. I. С. 66.

⁵⁸⁸ *leucosciti... non tondent lanam quae est in pectoribus agnorum et novellarum ovium sed vellunt ex qua conficiunt tegmina capitum Satis preciosa.* Забугин В. Юлий Помпоний Лэт. С. 95, 202.

⁵⁸⁹ Герберштейн С. Записки о Московии. С. 75.

⁵⁹⁰ Аннинский С. А. Рассуждение о Московии Франческо Тьеполо. С. 338, 358.

⁵⁹¹ Цыт. паводле: Петр Петрей де Ерлезунда. История о Великом княжестве Московскому // ЧОИДР. 1865, кн. 4. С. 88. Гл. таксама: Грыцкевіч В., Мальдзіс А. Шляхі вялі праз Беларусь. Мн., 1980. С. 53. Прыведзеная цытата ўзятая з ляйпцигскага выдання твора Персаны (1620 г.); упершы-

нию ён убачыў святое ў Стакгольме ў 1615 г. Наколькі можна меркаваць, Персан ведаў пра першасны змест назвы *Белая Русь* меней, чым яго суайчыннік Олаўс Магнус і, магчыма, аўтар «Хронікі Эрыка».

⁵⁹² Пра гэту аповесць гл., у прыв.: Розов Н.Н. Повесть о новгородском белом клубуке (идейное содержание, время и место составления) // Учёные записки ЛГУ. Сер. филолог. наук. Вып. 20, № 173. Л., 1954.

⁵⁹³ Замысловский Е. Е. Герберштейн и его историко-географические известия о России. С. 173—175; Забугин В. Юлий Помпоний Лэт. С. 81.

⁵⁹⁴ Narratio historica de Moscovitico Imperio. Р. 168; Аннинский С. А. Рассуждение о Московии Франческо Тьеполо. С. 338, 358.

⁵⁹⁵ Лекарственные растения (растения-целители). М., 1976. С. 156.

Заключэнне. Дзесяць тэзісаў пра Белую Русь

⁵⁹⁶ Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь. С. 34.